

CLIO INTER ARMA

TANULMÁNYOK
A 16–18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2014

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

CLIO INTER ARMA

Tanulmányok
a 16–18. századi magyarországi
történetírásról

Szerkesztette:
Tóth Gergely

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2014

A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére
rendezett konferencia előadásai

© A szerzők, 2014

© MTA BTK, 2014

Készült az *MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport* által elnyert
Lendület kutatási projekt (2012–2017) támogatásával.

ISBN 978–963–9627–86–4

ISSN 2063–3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító: Böhm Gergely
Tördelés: Palovicsné Tihanyi Éva
Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

Contents

Előszó (TÓTH GERGELY)	7
ÁCS PÁL: „Isten haragja – magyarnak példája”. A hun történet két értelmezése	13
<i>Two Faces of Attila the Hun in the Hungarian Historiography</i>	38
KASZA PÉTER: Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István <i>Históriájának</i> első kiadásáról	39
<i>On the Track of a Lost Edition. On the First Edition of Stephanus Brodericus' Historia</i>	65
NAGY GÁBOR: „Regni Hungariae historicorum facile princeps” (Isthvánffi-képek)	67
“Regni Hungariae historicorum facile princeps”. <i>Portraits about and by Isthvánffi</i>	85
BENE SÁNDOR: Ratio temporum. Dániel próféta és a magyar történetírás	87
<i>Ratio temporum. The Prophet Daniel and Hungarian Historiography</i>	116
TÓTH GERGELY: Lutheránus országtörténet újszoitikus keretben. Révay Péter <i>Monarchiája</i>	117
<i>A Lutheran Country History in a Neostoic Frame. The “Monarchia” of Péter Révay</i>	147
KEES TESZELSZKY: Elias Berger <i>Historia Ungarica</i> című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645).....	149
<i>The Composition, Content and Background of Elias Berger's “Historia Ungarica” (1603/4–1645)</i>	168
SZABÓ ANDRÁS PÉTER: Caspar Hain lócsei krónikája – egy kompiláció forrásai	169
<i>Die Leutschauer Chronik von Caspar Hain – die Quellen einer Kompilation</i>	202
SZABADOS GYÖRGY: Jezsuita „sikertörténet” (1644–1811). A magyar történettudomány konzervatív megteremtőiről	203
<i>Jesuit “Success Story” (1644–1811). On the Conservative Initiators of the Hungarian Historical Sciences</i>	226
Soós István: Felzárkózás vagy lemaradás? Történetírás a 18. századi Magyarországon	227
<i>Aufschließung oder Rückstand? Geschichtsschreibung in Ungarn im 18. Jahrhundert</i>	251
Személynévmutató	253

SZABÓ ANDRÁS PÉTER

Caspar Hain lőcsei krónikája – egy kompiláció forrásai*

A cipszer krónikák és kései befogadásuk

A szepességi szászok középkori és kora újkori történetírása nem tartozik a magyarországi történeti és irodalomtörténeti kutatás kedvelt témái közé, ami több okra is visszavezethető. Mivel e művek jelentős része német nyelvű, ezért a 19. században kialakult hagyományos nemzeti narratívába kevésbé illeszkedtek, és felhasználásukat tovább nehezítette regionális látószögük is. Annalsztikus jellegük miatt pedig az újkor humanista követelmények által meghatározott és modern igényeket tükröző esztétikai elvárásainak sem tudtak maradéktalanul megfelelni. Mindmáig az egyetlen teljes szöveggel megjelent hosszabb lélegzetű szepességi történeti munka Caspar Hain monumentális lőcsei krónikája, amely a szepességi világi történetírás gyűjtőmedencéjeként a kezdetektől 1684-ig dolgozza fel a város és környéke történetét, magába olvasztva sok korábbi krónika kivonatát.¹ Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy ennek a terjedelmes és sokat idézett kompilációnak a forrásait és válogatási szempontjait némileg megvilágítsuk. Érdemes azonban előtte röviden bemutatnunk a téma kutatástörténetét.

A 18. század hazai elbeszélő forrásokat tartalmazó első válogatásaiból, Bél Mátyás *Adparatusából* (1735–1746) és a Johann Georg Schwandtner bécsi könyvtárőr nevével fémjelzett háromkötetes *Scriptores rerum Hungaricarum*ból (1744–1746) a szepességi történetírás szinte teljesen kimaradt.² Az egyetlen

---

* A kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta. Itt szeretnénk köszönetünket kifejezni a kutatást segítő személyeknek: Lőcsén Dr. Ivan Chalupeckýnek mint a téma avatott szakértőjének, Dr. František Žifčáknak, a Lőcsei Állami Levéltár igazgatójának, Mgr. Monika Fekiačová levéltárosnak, illetve Daniela Štrbkovának, a Lőcsei Evangélikus Egyházközség volt lelkészének, aki lehetővé tette számomra az egyházi levéltár használatát. Hálával tartozunk továbbá az általam felkeresett többi gyűjtemény, különösen az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár munkáinkat előzékenyen segítő dolgozóinak

- 1 *Hain Gáspár* lőcsei krónikája. Kiad. Bal Jeromos–Förster Jenő–Kauffmann Aurél. Lőcse, 1910–1913.
- 2 Bél Mátyásnak a Schwandtner-féle kötetek megszületésében játszott szerepéről és „Collectio scriptorum Hungaricorum” munkanevű korábbi kiadványtervéről: *Tóth Gergely*: Bél Mátyás ismeretlen történeti forráskiadvány-tervezete: a Collectio scriptorum Hungaricorum. Magyar Könyvszemle 127. (2011) 2. sz. 173–192. *Uő*: A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből. Bél Mátyás és a *Scriptores rerum Hungaricarum*. Történelmi

kivétel David Frölich (1595–1648) matematikus és kalendáriumszerző 1641-ben Lőcsén kiadott német nyelvű őstörténeti munkája,³ amelyet Bél az *Adparatus* egyik elemeként 1742-ben latinra fordítva újra megjelentetett.⁴ A készmárki tudós antik forráshivatkozásokkal sűrűn felvértezett, a kora újkori szepességi történetírás egészétől erősen eltérő jellegű munkája egy népvándorlás kori germán népcsoporttól, a gepidáktól származtatta a felső-magyarországi németség, a szlávokkal és magyarokkal szemben nekik követelve az időbeli elsőbbséget. Bél érdeklődését minden bizonnyal csak az őstörténeti téma, és a műben foglalt provokatív állítás miatt keltette fel.⁵ A munkához írott előszavából (1742. szeptember 6.) azonban kiderül, hogy más, éspedig kiadatlan szepességi elbeszélő forrásokról is tudomása volt: Conrad Sperfogel, Daniel Türck, Caspar Hain és Christoph Kohl műveiről.⁶ A legfontosabb kéziratos krónikákat és naplókat egy szűkebb (főleg evangélikus lelkészekből és tanárokból álló) kör ekkor már ismerte. Az iglói származású Schwarz Gottfried (1707–1788) a humanista Dudith Andrásról írott, 1743-ban megjelent életrajzában mind Daniel Türck lőcsei polgár naplóját (1548–1559), mind pedig Conrad Sperfogel neves lőcsei krónikáját (1516–1537) használta és idézte, ráadásul az előbbi állítólag az autográf kéziratból.⁷ A kéziratokra vonatkozó értesülések egyik ősforrása a fiatal felső-magyarországi értelmiségi, Dobai Székely Sámuel (1704–1779) lehetett, akit az utókor a 18. század egyik legjelentősebb

---

Szemle 55. (2013) 4. sz. 593–617. Az ambiciózus kiadási programba Bél egyetlen szepességi forrást sem vett fel.

- 3 David Frölich: Der vralte deutsch-ungarische-zipserische und siebenbürgische Landßmann, daß ist Vorlauffer der newen Ungerischen Chronic [...] Darinn zu diesem Mahl vornemblich von der jetzigen Zipser und anderer Deutschen-Ungern, wie auch Deutschen-Siebenbürgern herkommen und vofahren gehandelt wird. Lorentz Brewer, Lőcse, 1641. (RMNY 1891./ RMK II 576.) David Frölich kalendáriumkiadói tevékenységéről, számos életrajzi adattal: *Pavercsik Ilona*: David Frölich sajátkezű feljegyzései műveiről. Magyar Könyvszemle 112. (1996) 3. sz. 292–319., 4. sz. 292–319.
- 4 Davidis Frölichii Caesarei per Hungariam Mathematici Prodromus Maioris Chronici Hungariae ex Germanico Latine redditus, atque nunc demum luce donatus. Accessit appendix epistolica de origine Hungarorum, excerptum item de migrationibus Hunnorum in Americam. Decadis I. Monumentum IX. In: *Matthias Bel*: Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. I–II. Pisonii, 1735–1746. I. 381–418.
- 5 Tóth Gergely: „Civilizált” őstörténet. A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében. *Történelmi Szemle* 54. (2012) 2. sz. 224. – Természetesen az is szerepet játszott Bél választásában, hogy ez volt az egyetlen olyan hosszabb szepességi történeti munka, amely már a 17. században nyomtatásban is napvilágot látott. Nem véletlen, hogy David Czvittinger 1711-ben megjelent írói lexikonában is egyedül David Frölich képviselte a szepességi krónikásokat. *David Czvittingerus*: Specimen Hungariae literatae. Francofurti et Lipsiae, 1711. 160–161.
- 6 *M. Bel*: Adparatus i. m. 384.
- 7 *Lorandus Sámueljy* [Gottfried Schwarz]: De vita et scriptis Andreae Dudith ab Horehowiczza domini in Smigla cet. dissertatio historico-critica. In: *Andreas Dudith*: Orationes quinque in concilio Tridentino habitae. Ed. Gottfried Schwartz. Halle, 1743. 24., 26.

könyv- és forrásgyűjtőjeként tart számon,⁸ és aki már az 1720-as évek végén levelezett Bél Mátyással.⁹ A lőcsei származású David Frühauff dobsinai lelkész pedig 1724-ben elküldte Bélnek a menedékkői kolostor alapításáról szóló Jagelló-kori karthauzi krónika (*Fundatio Lapidis Refugii*) egy másolatát vagy kivonatát.¹⁰

A szepességi krónikák azonban csak az 1760-as évektől váltak szélesebb körben ismertté, amikor a tudományos együttműködés már átlépte a felekezeti korábban elválasztó korlátokat, és éppen az 1753-ban Eperjesen letelepülő Dobai Székely Sámuel volt az, akit a jezsuita és református kollégák megkerestek az érdekes helyi forrásokra vonatkozó kérdéseikkel.¹¹ A debreceni református értelmiségiek közül mindenekelőtt Sinai Miklós vette igénybe az eperjesi nemes tudását és gyűjteményét. Levelezésükből kiderül, hogy Dobai Székely 1763-ban Joachim és Israel Leibitzer evangélikus lelkészek 17. század eleji krónikájából, 1766-ban pedig a szepességi lelkészi testvérület első, elbeszélő részleteket tartalmazó 16. századi jegyzőkönyvéből, az úgynevezett *Matricula Mollerianából* küldött kivonatot a protestáns egyháztörténet iránt érdeklődő debreceni történelem- és retorikaprofesszornak.¹² 1770-ben a szintén debreceni Weszprémi István, a neves orvostörténész, Dobai Székelynél érdeklődött arról, hogy tulajdonképpen mi is az a lőcsei krónika.¹³ A legnagyobb segítséget azonban a nyugdíjas katonatiszt nem a református kollégáknak nyújtotta, hanem annak a jezsuita Karl Wagnernek (1732–1790), aki 1774-ben

8 Dobai Székely életpályájáról: Szabó András–Szabó András Péter: Joachim és Israel Leibitzer történeti feljegyzései. *Studia Caroliensia* 8. (2007) 4. sz. 79–81.; Dobai Székely Sámuel és Kapriai István levelezése. Kiad. M. Horváth Mária. Piliscsaba, 2008. (Pázmány Irodalmi Műhely. Források 6.) 8–9. A Dobai Székely családról: *Lancsák Gabriella*: Adalék a felvidéki evangélikus értelmiség történetéhez (hozzászólás). In: A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században. Szerk. Zombori István. Szeged, 1984. 102–104.

9 Bél Mátyás levelezése. Kiad. Szelestei N. László. Budapest, 1993. (Magyarországi tudósok levelezése 3.) Dobai első, 1727-ben kelt levele arról számol be, hogy két évvel azelőtt személyesen találkozott Béllal Pozsonyban. Uo. Nr. 339. p. 185. Valószínűleg csak a véletlen műve, hogy Dobai nem ejt szót szepességi krónikákról azokban a Bélishz írott levelekben, amelyek fennmaradtak.

10 „Fundationem Lapidis Refugii, quam ex antiquissimis fide tamen dignissimis accipi manuscriptis, perlegas, et si haec tibi arriserit, plura tam de fatis Leutschoviensium quam Topschensium, bellum quoque inter vicinas Leuchovenses et Kesmarkenses gestam tibi promittas.” 1724. jún. 20. Dobsina. David Frühauff Bél Mátyásnak. Bél Mátyás levelezése i. m. Nr. 229. p. 127.

11 *Szelestei N. László*: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Budapest, 1989. 86–87.

12 Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez. Kiad. Illik Péter. Piliscsaba, 2007. (Pázmány Irodalmi Műhely. Források 5.) Nr. 6. p. 25–29., Nr. 18. p. 49–50., Nr. 20. p. 53–55., Nr. 45–46. p. 86–88.

13 „Mitsoda könyv légyen a’ lőtsei krónika, nem tudom, kéziratban vagy-e? Vagy pedig nyomtatásban? Ha nyomtatásban? Vajon meg lehet-e énnem azt valamely úton és módon láthatnom?” 1770. aug. [15.] Debrecen. Weszprémi István Dobai Székely Sámuelnek. In: *Weszprémi István* levelezése. Kiad. Szelestei N. László–Vida Tivadar. Budapest, 2013. (Magyarországi tudósok levelezése 6.) Nr. 71. p. 74.

megjelentette az első és máig egyetlen válogatást a középkor és a kora újkor szepességi vonatkozású elbeszélő forrásaiból. (*Analecta Scepusii sacri et profani*, II. kötet).¹⁴ Kevésbé ismert, hogy Wagner a kötet jelentős részét éppen a Dobai Székelytől kapott küldeményekből állította össze.¹⁵ A munkát közvetítőként Kaprinai István is segítette.¹⁶ A kiadvány latin kivonat formájában tartalmazta többek között Caspar Hain művét, a Leibitzer-krónikát, Conrad Sperfogel krónikáját és a *Matricula Mollerianát*, illetve teljes szöveggel a menedékkői karthauzi krónikát.

Szepességi elbeszélő forrást Wagner után sokáig senki nem adott ki, és a szakirodalom is csak gyéren támaszkodott rájuk. Wallaszky Pál (Pavel Valaský) evangélikus lelkész 1785-ben napvilágot látott rövid magyar irodalomtörténete a 17. század szerzőinek sorában meg sem említi a hazai német történetírókat.¹⁷ Kovachich Márton Györgynek a magyarországi naplókról 1797-ben megjelentetett jegyzékében ugyan nyolc szepességi szerző is szerepelt, műveiket azonban csak kéziratos kivonatokból ismerte.¹⁸ Nem csoda tehát, hogy a magyar történelem kiadatlan elbeszélő forrásaiból összeállított, egy évvel később megjelentetett reprezentatív kétkötetes forráskiadványába (*Scriptores rerum Hungaricarum minores*) egyetlen cipszer krónikát sem vett fel.¹⁹ Caspar Hain művét ugyan már 1794-ben lemásoltatta a maga számára, ám a „kisebb írók” kategóriájába a lőcsei szerző nyilván nem illett bele.²⁰ Christian Genersich (1759–1825) késmárki lelkész, geográfus és történetíró végül egy göttingeni forrásközlő folyóirat hasábjain 1806–1808-ban két részletben közölte Caspar Hain lőcsei krónikájának 1569 nyaráig terjedő részét.²¹ Rövid bevezetőjében

14 *Carolus Wagner*: *Analecta Scepusii sacri et profani* II. *Scriptores rerum Scepusiacarum, quibus accedunt inscriptiones templorum Scepusiensium*. Viennae, 1774. A műre ld. *Milota Malovecká*: *Karol Wagner (1732–1790)*. Historik Spiša a Šariša. Prešov, 2009. 129–150.

15 Wagner a menedékkői karthauzi krónikához fűzött bevezetőjében így vall segítőjéről: „Historiam hanc, ut plura alia debeo Spectabili Domino Samueli Székely de Doba. Eam ille inter manuscriptos, codices, quod de rebus Hungaricis bene multos diligentissime conquisivit, autographum asservat.” *C. Wagner*: *Analecta Scepusii* II. i. m. 69.

16 Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István i. m. Nr. 50–51. p. 76–81.

17 *Paulus Wallaszky*: *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initis regni ad nostra usque tempora delineatus*. Posonii–Lipsiae, 1783. 146–150.

18 *Martinus Georgius Kovachich*: *Series chronologica diariorum, quae de rebus Hungaricis industria diversorum autorum conscripta, partem typis edita, partem maximam manu exarata adhuc reperiuntur*. Buda, 1797. Nr. 1., 6., 17., 59., 131., 242., 358–359.

19 *Uő*: *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni aut proxime coeae* I. Budae, 1798.

20 A Kovachich Márton György számára az eredetiről 1794-ben készített teljes szövegű másolat: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (A továbbiakban: OSZKK) Fol. Germ. 188. „Descriptum ex ipso autographo per Carolum Fejérváry medio Antonii Szirmay communicato, pro Instituto Diplomatico-Historico, Budae die 22. Iulii anno 1794. M. G. Kovachich manu propria. / Diligentissimo et accuratissimo scribae solvi 10 aureos.” 515.

21 *Die Leutschauer Chronik*. [Kiad. Christian Genersich.] *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie* 1. (1806) 215–278., 2. (1808) 312–391. A forrásközlő jellegű folyóirat a cikkek beküldőinek nevét politikai okokból elhallgatta. (A göttingeni folyóirat jórészt protestáns vonatkozású forrásokat adott ki, amelyek a Habsburg Monarchiá-

Daniel Türck és Conrad Sperfogel eredeti kéziratait is megemlítette, Hain művéről pedig leírta, hogy bár Magyarországon híres, a cenzúra miatt nem lehet belföldön kiadni, mivel a szerző élesen szembehelyezkedik benne saját kora katolikus törekvéseivel. A teljesnek szánt közlés sajnos hamarosan megszakadt.

A téma és a régió forrásai iránti érdeklődés csak a dualizmus időszakában élénkült meg. 1871-ben a Századok hasábjain Fabó András adott hírt újra Daniel Türck lappangó naplójának 18. századi másolati példányáról, ám a művet szinte kizárólag a 16. századi magyarországi országgyűlések kiaknázatlan forrásaként értékelte, saját jogán nem kívánt vele foglalkozni.²² Henszlmann Imre Lőcse város műemlékeiről 1878-ban megjelent könyvében mind Caspar Hain, mind Conrad Sperfogel krónikáit használta, sőt a könyv írásának végén Sperfogel eredeti kéziratához is hozzájutott, és ennek segítségével a mellékletben számos kiegészítést tett a főszöveghez.²³ Éppen a neves művészettörténész állt elő azzal az elmélettel, hogy Caspar Hain mellett egy másik, éspedig egyházi személy is részt vehetett a Lőcsei krónika összeállításában.²⁴ Feltételezését arra alapozta, hogy a krónika általa használt másolati példányának végén Martin Adami (1618–1699) lőcsei evangélikus lelkész rövid önéletrajza is szerepelt. Caspar Hain krónikájáról 1882-ben Demkó Kálmán közölt hosszabb lélegzetű ismertető tanulmányt, amelyben a Lőcsén őrzött eredeti kézirat alapján cáfolta Henszlmann téves feltételezését, és tisztázta Caspar Hain életútjának állomásait is.²⁵ Csaknem tíz évvel később, 1891-ben ő adott hírt a legkorábbi ismert szepességi elbeszélő forrás, a 15. század közepén összeállított úgynevezett szepesszombati krónika váratlan előkerüléséről is.²⁶ A német nyelvű munka a 15. század első felének felső-magyarországi, szepességi-

---

ban nem jelenhettek meg.) A közreadó személyére Szinnyei József utal Christian Genersichről írott szócikkében: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái* III. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1894. col. 1122–1124. *Christian Genersich* egyébként Késmárk történetéről írott, 1804-ben megjelent értékes monográfiájában is használta Caspar Hain munkáját, s azt nem Wagner kivonatából idézte; emellett sűrűn forgatta a *Matricula Molleriana* Késmárkon őrzött eredeti kéziratát is. *Christian Genersich: Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn am Fuße der Carpathen*. I–II. Caschau, 1804.

22 *Garády (=Fabó András): Türck Dániel naplója 1548–1559. Századok* 5. (1871) 12–30.

23 *Henszlmann Imre: Lőcsének régiségei*. Budapest, 1878. (Magyarországi régészeti emlékek III. kötet II. rész.) Henszlmann Daniel Türck naplójáról, illetve a Leibitzer-krónikáról is tudomással bírt, de kézírataikat nem használta.

24 *Henszlmann I.: Lőcsének régiségei* i. m. 2–4.

25 *Demkó Kálmán: Hain Gáspár és krónikája. Századok* 16. (1882) 132–143., 223–235. A történeész erősen támaszkodott Hain krónikájára Lőcse történetéről írott (befejezetlen) monográfiájában is: *Demkó Kálmán: Lőcse története* I. Jog-, mű-, és művelődéstörténeti rész. Lőcse, 1897.

26 *Demkó Kálmán: A szepes-szombati krónika*. Lőcse, 1891. (Ugyanez megjelent: Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve 7. [1892] 1–38.) A krónika szövege: Uo. 22–35. A forrás későbbi, szintén az eredeti kéziraton alapuló kiadásai: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* II. Kiad. Szentpétery Imre. MTA, Budapest, 1938. 273–288. (A szöveget Pukánszky Béla gondozta.) *Ilo Tapani Piirainen–Soňa Polláková: Die Chroniken der frühen Neuzeit aus der Zips*. Levoča, 2013. 35–52. – A szepesszombati

gi eseményeiről számos máshonnan nem ismert adatot nyújtott. Már az első közlő, Demkó Kálmán felismerte a szepesszombati krónikának Caspar Hain művével való kisebb átfedéseit, és igyekezett kijelölni helyét a Lőcsei krónika elődeinek hosszú sorában.

Caspar Hain krónikája és több más szepességi forrás a szepesbélai Samuel Weber szakmai közreműködése révén a Johann Wilibald Nagl és Jakob Zeidler nevével fémjelzett reprezentatív osztrák–német irodalomtörténetben (1899) is feltűnt, igaz, szerény terjedelemben.²⁷ Néhány évvel korábban éppen ő állított össze Szepes vármegye történelmi irodalmáról egy bibliográfiát, amelybe több kora újkori történetíró is felvett, feltüntetve az általa ismert kéziratokat is.²⁸ Samuel Weber testvére, a költő és folklórgyűjtő Rudolf adta ki 1904-ben idősebb Georg Buchholtz evangélikus lelkész német nyelvű családi krónikáját, avagy önéletírását (1643–1709).²⁹ Elsősorban az 1883-ban alapított Szepesmegyei Történelmi Társulat kitartó törekvésének köszönhető, hogy 1910 és 1913 között három részletben megjelenhetett Caspar Hain lőcsei krónikája is,³⁰ és elnyerte méltó helyét a 16–17. századi magyar történelem forrásai között.

Az első világháború utáni drasztikus politikai változások és a hagyományos kapcsolatokat elvágó új határok nem kedveztek a szepességi témájú kutatásoknak. A helyi (magyar karakterű) történelmi társulat működése az 1920-as évek végére elsorvadt, és az úrt sokáig sem a szárnyait próbálgató új szlovák történetírás, sem a szepesi németek egyre kisebb volumenű helytörténetírása nem tudta betölteni. 1926-ban a Budapesten élő germanista, Pukánszky Béla (1895–1950) vállalkozott az egész magyarországi és erdélyi németiség irodalomtörténetének megírására. Ebben az ambiciózus munkában azonban a középkori és kora újkori szepességi történetírók csak elvétve tűntek fel, összesen néhány bekezdést kapott a szepesszombati krónika, Joachim Leibtzer, Caspar Hain, Conrad Sperfogel és David Frölich.³¹ A szerző észrevehetően

---

krónika kéziratát ma is a Lőcsei Állami Levéltár poprádi (szepesszombati) fiókja őrzi, a magyar középkori oklevelek digitális adatbázisában is megtalálható DF 266946 jelzet alatt.

27 Deutsch–Österreichische Literaturgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich–Ungarn I. Bd. Hrsg. Johann Willibald Nagl–Jakob Zeidler. Wien, 1899. 591–592. Samuel Weber személyéhez munkásságának teljes bibliográfiájával: Zuzana Kollárová: Samuel Weber. Kežmarok, 2008.

28 *Weber Samu: Szepesvármegye történelmi irodalmának bibliographiája.* In: A „Szepesmegyei Történelmi Társulat” Millenniumi Kiadványai I. Szerk. Demkó Kálmán. Lőcse, 1895. 65–173.

29 Historischer Geschlechtsbericht (Familienchronik) von Georg Buchholtz den Älteren. Kiad. Rudolf Weber. Budapest, 1904. A művet Georg Buchholtz 1703-ban kezdte írni.

30 *Hain Gáspár lőcsei krónikája.* Kiad. Bal Jeromos–Förster Jenő–Kauffmann Aurél. Lőcse, 1910–1913. Az előszóból kiderül, hogy a kiadók nem ismerték Fabó Andrásnak a Türck-naplóról szóló fentebb idézett közleményét, és azt hitték, hogy Hain forrásai közül csak Sperfogel maradt fenn.

31 *Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. A legrégebb időktől 1848-ig. Máriabesnyő–Gödöllő, 2002. (Az 1926. évi első kiadás újrakiadása) 76–77., 325–327.*

arra szorított, hogy az addigi gyér szakirodalom megállapításait összegezze, és röviden leírja néhány kiválasztott munka jellegét.

Új források ebben az időszakban alig kerültek a kutatás látóterébe. 1923-ban Viktor Greschik közölt egy részletet Johann Briechenzweig (Frangeramus) lőcsei szabó korábban csak szűkszavúan említett és igen terjedelmes krónikájából, amely főleg az 1674 és 1681 közötti viharos időszakra nyújtott új adatokat.³² A szerző Hainnak kortársa volt, ám mivel az 1670-es évek közepén katolizált,³³ azaz a hatalmi szóval pozícióba hozott új elithez tartozott, sok kérdésben gyökeresen más álláspontot képviselt, mint evangélikus kollégája. 1937-ben pedig Ludwig Slafkowsky publikálta a szlovákiai és bukovinai németek helytörténeti-néprajzi folyóiratában, a *Karpathenland*-ban Hans Hirschhorn lőcsei tanácsos naplószerű feljegyzéseit (1564–1577), amelyekre a lőcsei evangélikus egyházközség levéltárában bukkant rá.³⁴ A rövid közlemény azóta sem keltett feltűnést. A napló egyébként egyike azon 16. századi lőcsei forrásoknak, amelyeket Caspar Hain nem használt. A második világháború alatt, 1943-ban Fritzi Mally kivonatos kiadást készített a Hain-féle krónikából, a fametszetekkel illusztrált tetszetős kis kötet azonban sokkal inkább a Harmadik Birodalom propagandacéljait szolgálta, mint a tudományt.³⁵ Sem bevezetővel, sem jegyzetekkel nem látták el és jellemző módon meg sem említették az első világháború előtti teljes szövegű közlést. Valószínűleg ennek az 1943. évi kiadásnak kapcsán került a Hain-krónika eredeti kézírata Prágába, a vá-

32 *Viktor Greschik*: Die Belagerung Leutschaus durch Emmerich Tököly. Közlemények Szepes Vármegye Múltjából 13. (1923) 124–140. A krónika kéziratát jelenleg a Lőcsei Állami Levéltár őrzi: Briechenzweigová levočská kronika” Štátny Archív v Levoči. (A továbbiakban: ŠAL) Zbierka písomností rozličnej proveniencie (A továbbiakban: ZPRP) Nr. 106. A vegyes történelmi feljegyzéseket, kijegyzéseket, lőcsei krónikát, imákat és verseket tartalmazó forrás egy monumentális sorozat tizenegyedik kötete. A kéziratokat Viktor Greschik szerint az iglói Szontágh család őrizte, ám Igló 1849. évi ágyúzása alatt a többi kötet megsemmisült. A Lőcsei krónika 1910–1913. évi kiadása már ismerte, és egy lábjegyzetben említette a forrást. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 193.

33 Caspar Hain annak kapcsán, hogy Briechenzweig 1676-ban a belső tanácsba került, a következőket írja: „...an statt Hern Paul Schneyders wurd H. Johann Brüchenzweig ein gemeiner Burger und Schneyder (der wie die rede gehet heimlich Catholisch sein soll) zum Rathsambt erwehlet.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 445. Briechenzweig katolizálását kézírata is megerősíti, amelyben többek között egy Szent Antalhoz intézett imát is találunk: ŠAL ZPRP Nr. 106. fol. 228r.

34 Die Aufzeichnungen des Leutschauer Rats Herrn Hans Hirschhorn. Kiad. Ludwig Slafkowsky. Karpathenland 10. (1937) 4. sz. 106–122. – A kézirat jelenleg is megvan a Lőcsei Evangélikus Egyházközség levéltárában: Archiv evanjelického cirkevného zboru A. V. Levoča. (A továbbiakban: AEL) V/B/39. (kolligátum) Nr. 2.

35 Die Leutschauer Chronik des Caspar Hain in Auszügen zusammen gestellt und mit Bildern versehen vom Fritzi Mally. Prag, 1943. A kötet bevallottan „ismeretterjesztő” céljáról Fritzi Mally a bevezetőben így írt: „Heute gehört die Zips nach vielen wechselvollen Schicksalen einem Land an, das unter der Schirmherrschaft des Reiches steht. Sie kann daher ihr deutsches Wesen wieder frei entfalten. Damit ist auch die Zeit da, die Leutschauer Chronik aus dem Archiv, in dem sie jahrhundertlang geschlummert hat, ans Licht zu bringen, damit sie einem größeren Kreis von Deutschen bekannt wird, als dies hisher der Fall war.” Uo. 8.

rosházára, ahol jelenlegi tudomásunk szerint az 1944 nyarán vívott heves harcokban elégett, komoly korlátot szabva a későbbi filológiai vizsgálatoknak.³⁶

Magyar részről a második világháború utáni időszak legjelentősebb teljesítményeként Bartoniek Emma (1894–1957) posztumusz megjelent művét említhetjük, amelyben a szerző páratlan anyagismeretről tanúságot téve megkísérelte felvázolni a teljes 16–17. századi magyarországi történetírás történetét. A nagy ívű összefoglalásban a szepességi világi és egyházi krónikáknak, naplókknak is jutott mintegy húsz oldal. Bár Bartoniek is jórészt a források leírására szorítkozott, a Wagner-féle kivonatok és a néhány kiadott szöveg mellett igyekezett a számára elérhető kéziratokat is felhasználni. Tömör jellemzéseiben a kitűnő megfigyelések a hagyományos pozitivisták szemlélet sommás értékítéleteivel társulnak.

Szlovákiában egészen az 1970-es évek elejéig gyér érdeklődés mutatkozott a kora újkori szepességi történetírás iránt. 1974-ben jelent meg az új Lőcse-történet első kötete. A szerző, Michal Suchý a könyv eseménytörténeti fejezeteit kifejezetten a helyi krónikákra támaszkodva írta meg.³⁷ Ugyanebben az évben rendezték sajtó alá a középkori szepességi városokról szóló tanulmánykötetet, amelyben többek között Vendelín Jankovičnak a szepességi történetírás történetéről szóló összegzése is napvilágot látott.³⁸ A monográfia és a tanulmánykötet munkálataival párhuzamosan a Lőcsei Állami Levéltár mikrofilmeket készítettett a legfontosabb szepességi elbeszélő források ismert szlovákiai és magyarországi kézíratairól, az intézmény igazgatója, Ivan Chalupecký pedig megtette az első előkészületeket Conrad Sperfogel művének feldolgozására és kiadására. (A munka kis intenzitással és hosszú szünetekkel jelenleg is zajlik.) A változást jelzi, hogy a második világháború utáni időszak egyik vezető szlovák történésze és ideológusa, Peter Ratko is ekkoriban tervezte a Leibitzer-krónika kiadását.³⁹ Igaz, a vállalkozás feltehetően már a szöveg átírása során megfeneklett.

1984-ben a Szlovák Tudományos Akadémia angol nyelvű tematikus tanulmánykötetet jelentetett meg a „szlovák” történetírás 1918 előtti fejlődéséről. Július Sopko mutatta be a 15. század vége és a 17. század eleje közötti,

36 Dr. Ivan Chalupeckýnek, a Lőcsei Állami Levéltár volt igazgatójának szíves szóbeli közlése. – A Lőcsei krónikának számos teljes másolata és kivonata van a 18–19. századból különböző gyűjteményekben (ld. például az OSZK-ban őrzött fenti másolatot). A Szepességen: a Lőcsei Evangélikus Egyházközség Levéltárában, ahol egykor az eredetit is őrizték: AEL B/I/10. (18. század végi teljes másolat két kötetben), valamint az Iglói Egyházközség Könyvtárában: U 18. (19. századi teljes másolat, amelyet az evangélikus templom sekrestyéjében őriznek.)

37 *Michal Suchý*: Dejiny Levoče I. Košice, 1974.

38 *Vendelín Jankovič*: Spišská historiografia In: Spišské mestá v stredoveku. Szerk. Richard Marsina. Košice, 1974. 159–172. A szerző ezt a közleményt felhasználva később egy újabb összefoglalást is megjelentetett a Szepesmegyei Történelmi Társulat 1883. évi megalakulása után született szepességi tárgyú történeti munkákról. *Vendelín Jankovič*: Spišská regionálna historiografia za posledných sto rokov 1883–1983. Nové Obzory 28. (1986) 98–114.

39 Dr. Ivan Chalupecký szíves szóbeli közlése.

„humanista” jelzővel illetett időszakot.⁴⁰ Tanulmányában három szepességi forrást is ismertetett: Sperfogel krónikáját, Daniel Türck naplóját, illetve a *Matricula Mollerianát*. Sopko egy évtizeddel később, egy gyökereit kereső új, önálló államban válogatást jelentetett meg a „középkori Szlovákia” krónikáiból.⁴¹ A reprezentatív kiállítású kötetben helyet kapott a szepesszombati krónika szlovák fordítása, illetve egy több mint ötvenoldalas válogatás és fordítás Conrad Sperfogel krónikájából, nem a Wagner által közölt kivonat, hanem az eredeti kézirat alapján.

A szepességi elbeszélő források kutatása csak a 2000-es években vett igazán lendületet. 2001-ben Ivan Chalupecký hasznos tanulmányt közölt a lőcsei világi és egyházi krónikákról, amelyben felsorolta a számára ismert kéziratokat is.⁴² A kutatás számára többek között innen derülhetett ki, hogy Johann Briechenzweig sokáig lappangó Thököly kori krónikája ismét előkerült. 2003-ban nemzetközi együttműködés keretében megjelent a „Terra Scepusiensis” című vaskos tanulmánykötet, amelyben a historiográfia külön fejezetet kapott.⁴³

Ivan Chalupecký impozáns forrásismeretére is támaszkodva végül a finn származású germanista, Ilpo Tapani Piirainen (1941–2012) kezdte meg a Szepesség ismeretlen német nyelvű krónikáinak közlését. 2003-ban megjelentette Melchior Genersich lőcsei tanácsos 16. század közepi jogkönyvét, benne két rövidebb német nyelvű krónikával, 2004-ben pedig közzétett egy 19. századi kéziratot, amelynek magvát Martin Frölich elveszett 17. század közepi lőcsei krónikájával azonosította.⁴⁴ Halála után, 2013-ban elbeszélő forrásokat tartalmazó közleményei önálló könyvben is napvilágot láttak.⁴⁵ Ebben jelent meg többek között először egy teljes egészében Gabriel Gollnich lőcsei harangöntőnek tulajdonított, főként 17. századi adatokat tartalmazó krónikaszerkeszt-

40 *Július Sopko: Humanistic Historiography from the End of the 15th till the 17th Century and the History of Slovakia.* In: *Studia Historica Slovaca XIII. Chapters from the Slovak Historiography till 1918.* ed. Ludovít Holotík. Bratislava, 1984. 53–89. A szepességi szerzőkre: uo. 82–85.

41 *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov.* Szerk. Július Sopko. Budmerice, 1995. A szepesszombati krónika: uo. 102–113. A Sperfogel-krónika: uo. 224–282.

42 *Ivan Chalupecký: Kroniky a kronikári mesta Levoča. Pohľady do minulosti 2.* (2001) 25–37.

43 *Terra Scepusiensis.* Szerk. Ryszard Gładkiewicz–Martin Homza. Levoča–Wrocław, 2003. 29–76. Benne: *Ivan Chalupecký: Miesto Spiša v slovenskej historiografii.* Uo. 29–34. *Tomasz Grabiński et alii: Badania nad Spiszem w polskiej historiografii.* Uo. 35–48. *Pavercsik Ilona: A Szepesség a magyar történeti irodalomban.* Uo. 49–62. *Jörg Meier: Deutschsprachige Publikationen zur Geschichte der Zips.* Uo. 63–76. A nagy kötet folytatása a középkor vonatkozásában: *Historia Scepusii Vol. I. (Dejiny Spiša I.)* Szerk. Martin Homza–Stanisław A. Sroka. Bratislava–Kraków, 2009. További szakirodalmi tájékoztatás: *Ivan Chalupecký: Latinská, maďarská a nemecká literatúra o dejinách Spiša. Z minulosti Spiša 17.* (2009) 27–46.

44 *Ilpo Tapani Piirainen: Das Rechtsbuch der XI Zipser Städte.* Levoča, 2003. *Ilpo Tapani Piirainen–Emil Skála: Texte der frühen Neuzeit aus dem Slowakei.* Berlin, 2004. 15–94.

45 *Piirainen, I. T.–Polláková, S.: Die Chroniken i. m.*

mény, amelyet csak egy 19. századi kivonatos másolatból ismerünk.⁴⁶ Piirainen már a 2004-ben publikált forráshoz írt egy bevezetőt a lőcsei krónikákról, amely jelentéktelen módosításokkal a posztumusz kötetbe is bekerült. Sajnos a nemrég elhunyt germanista fenti közlései a modern történettudomány (és a modern filológia) követelményeinek távolról sem felelnek meg: a forrásszövegekhez nem csatlakoznak tárgyi jegyzetek, mutatók, az átírás gyakran pontatlan, a rövid bevezető tanulmányokban pedig gyakran olvashatunk téves következtetéseket. Piirainen például szepességi krónika töredékeként azonosított egy kéziratlapot, amely III. Frigyes (1415–1493) német-római császár születéséről és haláláról ír néhány bekezdés terjedelemben.⁴⁷ Valójában a lap hátán található budapesti antikváriumi pecsét világosan mutatja, hogy nem szepességi eredetű forrásról van szó, amely csak újkori gyűjtőtevékenység eredményeként került Lőcsére.⁴⁸ További problémát jelent, hogy az ismert germanista érdeklődése a latin nyelvű szövegekre nem terjedt ki, sőt a vegyes nyelvű kéziratok esetében említés nélkül kihagyta a latinul írott bekezdéseket, oldalakat.

Caspar Hain időközben, elsősorban a városi életről adott színes leírásainak, illetve az 1988-ban megjelent szemelvényes magyar fordításnak köszönhetően a kora újkori történetírás sokat idézett szerzői közé lépett elő.⁴⁹ Kulcsár Péternek a történeti tárgyú középkori és kora újkori kéziratokról 2003-ban kiadott jegyzéke a szepességi szerzők kutatásában is újabb fontos támpontot jelentett.⁵⁰ Az evangélikus egyháztörténet pedig, ahogy azt Csepregi Zoltán 2013-ban megjelent monográfiája is jelzi, újabban kiemelt figye-

46 A krónika egyetlen, 19. századi írásképet mutató kézirata az elején csonka: ŠAL Spišská Kapitula (A továbbiakban: SK) 244. dob. 3. fasc. fol. 45–52. Erősen úgy tűnik, hogy a főként 1606 és 1652 közötti adatokat tartalmazó, laza szerkezetű szöveget több forrásból állították össze. Az egyik írás szerzője valóban Gabriel Gollnich lehet, hiszen említi a szöveg, hogy 1614-ben lett Lőcsén harangöntő, sőt a templomi padok 1621. évi kiosztása kapcsán egy ízben egyes szám első személyben is megszólal. E két adat alapján egy ismeretlen 19. századi kéz a fejlécben az egész kézirat szerzőjeként tüntette fel a harangöntőt. Elképzelhető, de nem bizonyítható, hogy a szöveg nagy részének valóban ő volt az írója. Az 1662–1665-re vonatkozó bekezdések, illetve a középkori adatok azonban egészen biztosan nem tőle származnak. A kiadásban egyébként hibásan szerepel a kézirat őrzési helye: összekeverték egy másik kézirattal. Piirainen, I. T.–Polláková, S.: Die Chroniken i. m. 28–29.

47 Piirainen, I. T.–Skála, E.: i. m. 21–22.

48 ŠAL ZPRP Nr. 51.

49 Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. Szerkesztette és az utószót írta: Véber Károly, a német szöveget fordította: Póka Endre. *Tünde Lengyelová: Levočská kronika Gašpara Haina. Kniha 22.* (1997–1998) 158–162.; *Henrieta Lisková: Levočská kronika Gašpara Haina. Acta historica Neosoliensia 5.* (2002) 15–25. *Henrieta Lisková: Kronika Gašpara Haina a jej miesto v spišskej historiografickej tvorbe. Ročenka katedry dejín FHPV PU* (2003) 228–242. *Várkonyi Gábor: Lőcse és polgárai. In: Uő: Ünnepek és hétköznapok.* Budapest, 2009. 158–180. *Matúš Kaščák: Život Gašpara Haina na základe jeho kroniky. Z minulosti Spiša 20.* (2012) 141–152.

50 *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700.* Composuit Kulcsár Péter. Budapest, 2003.

lemmel fordul az adatokban gazdag szepességi elbeszélő források felé.⁵¹ A helyi krónikák és naplók megismertetéséhez az utóbbi években mi is igyekeztünk néhány megjelent és előkészületben lévő közleményünkkel hozzájárulni.⁵² Közeli terveink között szerepel egy, a szepességi elbeszélő forrásokról szóló monográfia megjelentetése. Jelen tanulmányunkat a nagy vállalkozás egyik szerény előzményének szánjuk.

Caspar Hain és krónikája

Ahogy az iménti historiográfiai ismertetésből is kiderülhetett, a szepességi krónikairódalomról inkább csak rövid leírások születtek, elemző szövegek alig. Az egyik ritka kivételt Bartoniek Emma idézett munkája jelenti. Az értékes monográfiából azonban meglehetősen egysíkú kép bontakozik ki: a Szepesség a humanizmus által alig érintett városi évkönyvezés felségterülete, krónikásai nélkülözik az igazi történetírói igényt, látóköriük pedig alig terjed túl szűkebb pátriájuk határain. A történész főleg a Lőcsei krónika vizsgálatára alapozta állításait, a többi forrást öntudatlanul is Hain művének függelékeként kezelte. Tanulmányunkban nem kerülhetjük meg a kérdést, hogy igaza volt-e Bartoniek Emmának Hainnal illetve az általa felhasznált korábbi írókkal kapcsolatban. A jellemzés igazát csak akkor lehet mérlegre tenni, ha legalább vázlatosan megismerkedünk azzal az összetett és magyarországi viszonylatban páratlanul gazdag krónikahagyománnyal, amelyből Caspar Hain építkezett, majd művét darabjaira bontjuk, feltárva forrásait és a kompiláció módszereit.

A Lőcsei krónika összeállítója, Caspar Hain Nikolaus Hain későbbi lőcsei bíró (1647–1651) és Susanna Cramer lőcsei polgárleány legidősebb fiaként született 1632. február 17-én, Kassán.⁵³ A család 1652. június 10-én III. Ferdinánd császártól nemességet is kapott.⁵⁴ Caspar Hain 1652. július 3-án beiratkozott a wittenbergi egyetemre,⁵⁵ itteni tanulmányai után 1658 és 1664 között

51 *Csepregi Zoltán*: A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján. Budapest, 2013. (Humanizmus és reformáció 34.) A függelékben szemelvények Conrad Sperfogel (382–390) és Daniel Türck (412–424.) műveiből.

52 *Szabó András Péter*: Tobias Weiß poprádi evangélikus lelkész önéletírása. *Lymbus* 9. (2011) 148–195. *Uő*: Melchior Genersich rövid lőcsei krónikája (1108–1552). *Lymbus* 10. (2014) 199–228.

53 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. IX–XII. *Bartoniek E.*: Fejezetek i. m. 202–203.; *M. Kašćák*: Život i. m.

54 Az adományos személyek: Nikolaus Hain, (második) felesége, Elisabeth Puttenberger, illetve Nikolaus Hainnak az első házasságból származó négy fia: Caspar, Wilhelm, Johann és Nikolaus Hain. A címereslevél eredetije: ŠAL Magistrát mesta Levoča (A továbbiakban: MML) F. 6. (Régi jelzete: MML XVII.6.) A forrásról: *Martin Bartoš*: Armáles meštianskeho rodu Hainovcov z Levoče. In: *Erbové listiny*. Szerk. Milan Šišmiš. Martin, 2006. 45–48.

55 *Szőgi László*: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700. ELTE Levéltára, Budapest, 2011. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17.) Nr. 4331. Két héttel korábban mint átutazó az altdorfi egyetemen is iratkozott: Uo. Nr. 8.

a lőcsei gimnázium rektoraként működött, majd 1664 és 1673 között a lőcsei belső tanács tagja, 1674–1675-ben pedig a város bírása volt. Az 1670-es évek városi ellenreformációja az evangélikus Haint vezető funkciójától megfosztotta, és azt a Thököly-felkelés alatt 1682–1683-ban csak átmenetileg tudta visszaszerezni. Bár krónikáját, pontosabban az alapjául szolgáló feljegyzéseket valószínűleg még 1658 előtt kezdte el vezetni, a szöveg egy jelentős hányada és maga a kompiláció csak az 1670–1680-as években elszenvedett traumák eredményeként született. A királyhú, de evangélikus lőcsei polgár nagy ívű elbeszélésével egy régi, önigazgató és lutheránus világ elmúlásának állított emléket, 1684 végéig követve az eseményeket. Nem tudjuk, hogy a kézirat pontosan mikor állt össze: talán éppen a szerző 1687. április 20-án bekövetkezett halála szakította meg a munkát, hiszen szabályos lezárásnak nincsen nyoma.

Caspar Hain művébe, a Lőcsei krónikába (*Zipserische oder Leütschaverische chronica vndt Zeit-beschreibung*), ahogy a cím is jelzi, mind a régmúlt eseményeit, mind a szerző saját korát igyekezett belefoglalni, és azt állítása szerint a következő nemzedékek okulására szánta (*der Lieben Posterität zur nachricht*). A 957 oldalas negyedrészt kézirat Lőcse város leírásával kezdődik, majd folytatódik a gepida–szepesi szász kontinuitás David Frölichtől átvett, sőt több helyen szó szerint másolt elméletével, végül 744-től évenként haladva elkezd ismertetni Lőcse, a Szepesség, illetve a felső-magyarországi régió történetét, egészen 1684 végéig. (A néhány későbbi kiegészítés a 20. század eleji kiadás szerint már idegen kéztől származik.) Míg a műnek az 1652 utáni évtizedekre vonatkozó része (a teljes szöveg fele) feltehetően teljes egészében Caspar Hain munkája, addig a korábbiakat elődeitől, az előző generációk lőcsei krónikáitól kölcsönözte, forrásait erősen kivonatolva. A címlap után előzékenyen fel is sorolja azon személyek nevét, akiknek feljegyzéseit és naplóit (*Anmerkungen und Diaria*) kompilációjához felhasználta. A nyolc szerző a maga korában egy kivétellel a lőcsei belső tanács tagjaként vagy egyenesen a város bírájaként működött, amely írásaiknak, illetve az egész krónikahagyománynak egyfajta félhivatalos jellegét is kölcsönöz. Az sem érdektelen információ, hogy közülük hárman Caspar Hain felmenői.

Az első felhasznált mű szerzője a már említett Conrad Sperfogel, a lőcsei újkori krónikahagyomány alapítója, aki valamikor a 15. század utolsó harmadában született a Bodeni-tó partján fekvő szabad városban, Konstanzban. Nem tudjuk, mikor érkezett Magyarországra, de 1508-ban Lőcsén vett feleségül egy polgárlányt, és 1514-től biztosan az itteni belső tanács tagja volt.⁵⁶ Diáriumban az 1516 és 1537 közötti évek helyi eseményeit dolgozta

56 Életről és művéről: *Maria Molenda*: Konrad Sperfogel. Próba przybliżenia postaci Lewockiego rychtarza i rajcy. *Acta Musei Scepusiensis* 7. (2007) 53–80. A szerzőnek a Sperfogel-krónikáról írott doktori disszertációja (*Maria Molenda*: Konrad Sperfogel i jego Kronika z lat 1508–1539. Szkice z dziejów Lewoczy. Kraków, 2004.) a Lőcsei Állami Levéltár könyvtárban is elérhető.

fel, helyenként tágabb kitekintést is nyújtva.⁵⁷ A kézirat elején még a német nyelvű bejegyzések dominálnak, ám az idő múlásával előtérbe kerül a latin. Az 1516. január 7-én városbíróvá választott Sperfogel kezdetben vegyes feljegyzési könyvnek szánta: az első néhány évnél ezért találunk a lőcsei Szentlélek-ispotályra, illetve a városi háztartásra vonatkozó, jórészt áthúzott számadási tételeket és felvállásokat,⁵⁸ ám később a rendkívüli események és a politikai történések veszik át a főszerepet, és a városkönyv jelleg elhalványul. A szerző élesen szembehelyezkedett a reformációval, és a város állásfoglalását követve Szapolyai János és Ferdinánd küzdelmében a Habsburg oldalnak adott igazat. Feljegyzéseit hol az eseményekkel nagyjából párhuzamosan vezette, hol pedig megszakításokkal, ahogy azt néhány időrendi hiba is mutatja.⁵⁹ A forrásra a „napló” (*diarium*) címkét Philipp Queschin lőcsei jegyző aggatta rá, aki 1599-ban vegyes név- és tárgymutatót illesztett a kézirat elejéhez.⁶⁰ Annyiban mindenképpen találó az elnevezés, hogy Sperfogel műve igazi narratív jelleget sosem ölt, és az egyes eseményeket szigorúan naphoz köti, néhol pedig családja történéseit is megörökíti. A 369 fóliós, apró betűkkel írt negyedrép papír kéziratot a Lőcsei Evangélikus Egyházközség Levéltára őrzi.

-
- 57 Eredetije: AEL V/A/2. A kézirat leírása: *Július Sopko*: Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach. Matica Slovenská, Martin, 1986. (Kódexy slovenskej proveniencie 3.) 137–139. Az eredetiről 1764–1765-ben Sinai Miklós debreceni professzor számára készített teljes szövegű másolat: OSZKK Fol. Lat. 3108. (A kézirat margóján a kézirat 1815 utáni tulajdonosa, Nagy Gábor rendszeresen jelölte, hogy mely szövegrészek szerepelnek a Wagnernél megjelent kivonatban is. – Az eredeti kéziratról a Magyar Országos Levéltár Nemzeti Levéltára rendelkezik mikrofilmmásolattal (X 9408. törzsszám, C 57. tekercs), ez azonban használhatatlan minőségű, túlexponált.
- 58 Árulkodó a kötet Sperfogel által adott, később áthúzott eredeti címe is: „Hic libellus continet negocia hospitalis, hoc est suscepta et exposita pro necessitate familie, pauperum et aliarum rerum ad hoc pertinentium anno 1516”. A forrásban szereplő első esemény egyébként éppen az, hogy a tanács Sperfogelt (mint a tanács tagját) 1515. december 14-én a Szentlélek-ispotály felügyelőjévé (*curator seu provisor hospitalis Sancti Spiritus*) választotta. Miután pedig 1516 elején bíró lett, a krónikás az áthúzott eredeti cím alá a következő feliratot biggyesztette: „Aliqua acta sub iudicatu meo anno 1516”. AEL V/A/2. fol. 1r.
- 59 Például a szerző 1528-ra teszi Bécs első török ostromát, ami aligha fordulhatott volna elő, ha az eseményekkel egy időben írta volna ezt a szakaszt. *Bartonek E.*: Fejezetek i. m. 133. – Maria Molenda felhívja a figyelmet arra, hogy a krónika Wagner által közölt latin kivonatának végén még szerepel Hans Katzianer királyi főhadparancsnok halála (1539. okt. 27.), ami arra engedne következtetni, hogy a kézirat végén a 18. században még megvolt néhány olyan lap, ami azóta elveszett, és Sperfogel még 1539-ben is fűzött hozzá kiegészítést. *M. Molenda*: Konrad i. m. 57.; *C. Wagner*: i. m. 188.; AEL V/A/2 f. 369v. Ugyan a kézirat rossz állapotú, és csonkulása nem kizárható, valószínűbb, hogy Karl Wagner itt Katzianer 1537. évi kudarcos hadjáratához hozzáfűzte az általa ismert, de az eredeti szövegben nem szereplő későbbi fejleményeket.
- 60 A Queschin által 1599-ben adott cím: „Cunradi Spervogel von Costnitz am bodensee burtig der statt Lewtscha gewesen mitwonern von 16 biß auff das 36 Jar zusammen geschrieben glaubwirdiges Diarium.” AEL V/A/2 (oldalszám nélkül, közvetlenül a 18. századi felirattal ellátott borítólappal után.)

A kassai származású Daniel Türck (feltehetően Caspar Hain anyai ükapa), a lőcsei iskola korábbi rektora 1548-ban lett a városi tanács tagja: ennek az évnél néhány eseményével kezdődik a naplója, és az 1559. év szeptemberével szakad meg. Feltehetően 1549-ben kezdte el vezetni, mert az első oldalra ezt az évszámot írta fel. Türck 1552 és 1578 között Lőcse jegyzője, 1555 és 1557 között, illetve 1565-ben pedig bírása volt. Műve túlnyomórészt latin nyelvű, rövidebb német szövegrészekkel, és valóban napló jellegű, az eseményekkel szinte egy időben vezette. Erre világosan utalnak a szövegbe belefűzött év eleji vagy év közbeni vallásos fohászok is. A napló családi, városi és országos események tarka egyvelege: a szerző politikai funkciói, gyakori hivatalos kiküldetései miatt ugyanis a szöveg nem pusztán a régió vagy a város történetének, hanem az egész 16. század közepi Magyarország történetének elsősorú forrása. Türck szemléletét kései leszármazottjához, Caspar Hainhoz hasonlóan egyszerre jellemezte a végsőkig királyhű magatartás és a lutheránus tanok melletti mély elkötelezettség. A mű 231 lapos, bolhabetűs autográf kéziratát és ennek 18. századi másolatát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találjuk meg.⁶¹

Johann Henisch lőcsei tanácsstag (1562–1580) és bíró (1568) munkája nem maradt fenn, a lőcsei krónika felsorolása róla az egyetlen adat. Caspar Hain szövegének szerkezete, illetve az éves bejegyzések száma és hossza alapján valószínűsíthető, hogy krónikája 1562. évi tanácsossá választásától az 1570-es évek első feléig tárgyalta az eseményeket, minden bizonnyal német nyelven.

Christoph Kohl durándi lelkész kakukktojás a Hain által használt szerzők között, hiszen nem lőcsei tanácsstag, és nem világi, hanem egyházi személy. Műve elveszett vagy lappang. Az Iglói Evangélikus Főgimnázium könyvtárában a 19. század végén még őrizték egy kivonatát,⁶² ám 2012-es kutatóutunk alkalmával már nem találtuk a helyén. Feltehetően a 16. század végére lehetett a Lőcsei krónika forrása, ezt az időszakot pedig Hain egyébként is elég foghíjasan és kis terjedelemben tárgyalja.

Caspar Cramer (1576–1644) Caspar Hain anyai nagyapja, korábbi iskola-rektor 1616-tól a lőcsei tanács tagja, illetve összesen hat hivatali évben (1619–

61 Az autográf kézirat az iglói születésű Karl Georg Rummy (1780–1847) könyvtárából származik: OSZKK Quart. Lat. 556. (Bartoniék Emmánál pusztán közel egykorú kéziratként szerepel, ám aki egyszer is látta Daniel Türck apró, unciális betűit a városi jegyzőkönyvekben és a fennmaradt jelentésekben, annak számára első pillantásra világos, hogy az eredetiről van szó.) A Nagy Gábor gyűjteményéből származó másolat, ahogy a Sperfogel-krónika másolata is, eredetileg Sinai Miklós számára készült 1764–1765-ben: OSZKK Fol. Lat. 3117. (Az ügylet körülményeiről: 1764. nov. 1. Debrecen. Sinai Miklós elismervénye Mattheus Pietschke lőcsei tanácsosnak arról, hogy átvette tőle Conrad Sperfogel és Daniel Türck másolás céljára kikölcsonzott naplóit. OSZKK Fol. Lat. 3108. a belső kötetéblában. – Daniel Türck naplója Ilpo Tapani Piirainen publikációiban rendszeresen mint „túlnyomórészt németül írott” munka szerepel. Ld. például *I. T. Piirainen–S. Polláková: Die Chronicken i. m. 15.* – Az értékes forrás teljes szövegű kiadását a közeljövőben tervezzük.

62 „Notabilia quaedam ex annotatis Christophori Kohl.” U 17. (Kolligátum.) *Pákh Károly: Az iglói ágostai hitvallású evangélikus főgymnasium könyvtárának címjegyzéke.* Igló, 1896.

1620, 1630–1631, 1637–1638) a város bírása volt.⁶³ Maga a mű elveszett, de Caspar Hain számos helyen szó szerint idézi a szövegét.⁶⁴ Ezekből az idézetekből világos, hogy napló jellegű, és latin nyelvű forrásként kell azonosítanunk. 1625-től 1639-ig követhetőek a Lőcsei krónika szövegében a valószínűleg innen átvett latin bekezdések. Ha azonban Hain Cramer szövegét kivontolta és fordította is, az áttemelt adatok egy része észrevétlenül maradhatott.

Peter Czack a 17. század első felében volt Lőcsén tanácsos, és néhány évig a bírói pozíciót is betöltötte. Művéről, amely nemrég megkerült, alább még bőven ejtünk szót.

Martin Frölich (†1645), foglalkozását tekintve tímár, 1639-ben, illetve 1642 és 1645 között biztosan a lőcsei belső tanács tagja volt.⁶⁵ Fentebb már említettük, hogy 2004-ben Ilpo Tapani Piirainen kiadott egy két (sérült) kéziratban fennmaradt,⁶⁶ némileg kusza 19. századi lőcsei krónikakompozíciót, az 1075 és 1837 közötti időszakra vonatkozó adatokkal, és ennek magvát Martin Frölich elveszettnek hitt krónikájával azonosította. Ahogy azt a szöveg újrakiadásakor Soňa Polláková jelezte is, az azonosítás korántsem áll szilárd lábakon,⁶⁷ sőt azt is hozzátehetjük, hogy valójában egy-egy modern kori levéltárosi cédula tippjén alapszik. Véleményünk szerint semmi sem utal arra, hogy a kiadott szöveget Frölichhez kellene kötnünk, hiszen azt az időszakot (1629–1645), amikor Frölich a közéletben aktív volt, és amikor feltehetően krónikája saját korára vonatkozó, bővebb terjedelmű részeit írta, mindössze négy rövid bekezdés képviseli a forrásban. Caspar Hain fiának: Johann Nikolaus Hainnak (1669–1710) 18. század eleji forrásgyűjtésében egyébként szerepel egy ismeretlen krónikakompozíció (1637–1674), amely állítólag Martin Frölich fiától, Valentin Frölich lőcsei tanácsostól (1653–1677) és bírótól (1665) származik. Felmerülne a lehetőség, hogy ennek 1645 előtti részét apja művéből vette volna át, ám a szövegnek igen kevés átfedése van Hain munkájának megfelelő szakaszával, sőt adataik több ízben ellentmondanak egymásnak.⁶⁸

63 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. VIII.

64 Egy helyen, az 1634. január 9-i tisztújítás kapcsán Hain külön jelzi is, hogy idézetről van szó: „...sunt verba domini Casparis Crameri pro memoria.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 190.

65 Johann Nikolaus Hain láthatóan apja munkájának kiegészítését tervezte, ezért egy negyedréte kötetbe több lőcsei krónika szövegét is bemásolta, Valentin Frölich krónikakompozícióján (1637–1674) túl kivonatolva Peter Cramer összeállítását (1415–1625) és David Gensich feljegyzéseit (1643–1658) is, mindenhol feltüntetve, hogy az adott információ a krónika eredeti kéziratának melyik oldalához jelent kiegészítést. Johann Nikolaus Hain életrajzi adatai: *M. Kaščák*: i. m. 144–145. A elbeszélő forrásokat tartalmazó gyűjtemény: AEL I/F/2. Valentin Frölich az 1660-as évek kapcsán többször említ egy másik Martin Frölichet, aki morvaországi menekült volt; a kézirat valószínűleg Ludwig Wester által írott 19. századi tartalomjegyzéke ezért teszi tévesen 1667-re a krónikás Martin Frölichnek, Valentin Frölich apjának a halálát.

66 A két kézirat: ŠAL ZPRP Nr. 215. (33 fólió terjedelem), illetve SK 244. dob. 3. fasc. f. 22–41. Kiadása: *I. T. Piirainen–E. Skála*: Texte i. m. 33–73.

67 *I. T. Piirainen–S. Polláková*: Die Chroniken i. m. 29.

68 Egy példa: 1640. jan. 18-án Thurzó Szaniszló lőcsei sírjáról ellopják a buzogányt és a sarkantyúkat. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 196. Ugyanez Valentin Frölichnél 1639. okt. 8-i dátummal és rövidebb szöveggel olvasható. AEL I/F/2. oldalszám nélkül.

A Lócsei krónika címlapján felsorolt elődök közül az utolsó a szerző apja: Nikolaus Hain (1603–1652), nürnbergi származású kassai, majd 1637-től lőcsei kereskedő, 1644-től a szepességi város belső tanácsának tagja, 1647 és 1651 között pedig bírása.⁶⁹ Történeti műve, egy valószínűleg német nyelvű munka, önállóan nem maradt fenn. Gyanúnk szerint az 1640–1652 közötti időszak tekintetében lehetett Caspar Hain forrása, mivel krónikájában éppen az 1640–1641 esztendőknél nő meg átmeneti visszaesés után az egy-egy évre eső adatmennyiség. A Lócsei krónika továbbá két hosszabb, a szövegbe illesztett városi szabályrendelet szerzőjeként (kibocsátójaként) is Nikolaus Haint nevezi meg. Ezek: az 1646. évhez beillesztett bíróválasztási és tisztújítási szabályzat, illetve az 1651. év alá besorolt cselédrendelet.⁷⁰ Korántsem biztos azonban, hogy a két irat Nikolaus Hain krónikájában is szerepelt.

Caspar Hain felsorolásában azonban nem csak a fenti neveket találjuk meg, hanem egy némileg homályos befejező mondatot is, amelyben közli, hogy a megnevezett műveken túl használta Lőcse város évkönyveit és elszámolásait is („so wohl auch ausz Gemeiner Stadt Leütschau Jahrbüchern vnd Verrechnungen”). Az utóbbiak alatt egyértelműen Lőcse kétféle típust képviselő általános számadáskönyveit kell érteni – az egy év anyagát tartalmazó piszkozati köteteket, valamint a tíz évet átfogó, kevésbé részletes tisztázatok –, amelyek kisebb-nagyobb hiányokkal 1568-tól ma is megvannak a helyi állami levéltárban.⁷¹ A számadáskönyvek használatának világos nyomait valóban felfedezhetjük a Lőcsei krónika szövegében, a kiadásokról szóló részletes felsorolásokban és a rendszeresen megadott terményárakban. Ugyanígy az sem lehet kétséges, hogy Hain a német birodalmi városok 17. századi krónikáishoz hasonlóan jócskán támaszkodott egyéb levéltári anyagra is – mind városkönyvekre, mind szálas iratokra. Bizonyos mértékig kivételt jelent az 1550 előtti időszak, hiszen a nagy lőcsei tűzvész előttről csak igen szórványosan maradtak fenn dokumentumok. Néhány alkalommal, például az 1606. évi menyegzői rendtartás, vagy éppen az 1666. évi lőcsei határjárás esetében, egészen hosszú iratokat is bemásolt a krónikába.⁷² Hain tanácsi jegyzőkönyvekből emelte ki az év elején rendszeresen megadott szenátori névsorokat, és ezek segítségével állította össze az 1670. esztendőhöz beosztott nagy tisztviselőlistát is.⁷³ A lőcsei lelkészek és iskolai alkalmazottak jegyzékét viszont talán inkább a számadáskönyvekből merítette.⁷⁴ Amikor pedig 1667-nél felso-

69 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. VIII. Nikolaus Hain 1652. nov. 1-jén, Lorenz Brewer, Melchior Genersich és Josef Alauda lőcsei tanácsstagok előtt tett végrendelete: ŠAL MML XVI.8.

70 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 215–228., 252–254.

71 ŠAL MML XXII. sorozat (A számadáskönyvek Demkó Kálmán 19. századi leltárában és Hajnóczy R. József ennek alapján összeállított kiadványában megtevesztő módon nem szerepelnek, csak az 1950-es években összeállított, a kutatók által ritkán használt kiegészítő raktári jegyzékben.)

72 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 269–271., 320–332.

73 Uo. 374–381.

74 Az 1658. év alatt: uo. 277–279.

rolja a város 1660. évi lakóit, meg is mondja, hogy a telekkönyvet (*Martzelbuch*) használta.⁷⁵ A városi levéltár iratainak különösen nagy szerep jutott azon időszakok esetében, amikor nem állt a rendelkezésére megfelelő részletességű narratív forrás.⁷⁶

A Hain felsorolásában említett városi évkönyvek (*Gemeiner Stadt Leütschau Jahrbücher*) kifejezés kissé zavarba ejtő, mert ilyen jellegű forrásról más egykorú munka nem tudósít. A rejtélyt alább igyekszünk majd megfejteni. Most a Hain-féle terjedelmes kompilációnak két szakaszát fogjuk górcső alá venni: a 17. század első harmadát leíró oldalakat, amelyeknek legfontosabb forrása nemrég előkerült, illetve a középkorra és a 16. század első felére vonatkozó, igen nehezen szétszalazható részeket. Vizsgálatunk végén remélhetőleg tisztábban látjuk majd Caspar Hain céljait és módszereit.

Egy lőcsei forrás Esztergomból: Peter Czack krónikája

Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének Beke Margit-féle katalógusában figyeltünk fel egy kéziratra, amely a szűkszavú leírás szerint nem más, mint egy lőcsei napló (*Diarium Leutschoviense 1596–1625*).⁷⁷ Batthyány József (1727–1799) esztergomi érsek gyűjteményébe a történelmi Magyarország minden szegletéből kerültek források, ám mivel jórészt másolatokból áll, ennek a forrásnak az esetében is egy 18. századi másolatra gyanakodtunk. Amikor azonban 2013. április 10-én ellátogattunk Esztergomba, nagy meglepetésünkre egy ismeretlen 17. századi lőcsei német krónika nagyjából egykorú másolatával szembesültünk. Azóta némi szerencsével ugyanennek a forrásnak egy valamivel rövidebb szövegű 19. századi, és egy kivonatos 18. századi példányára is sikerült rábukkannunk.⁷⁸ Az Esztergomban megtalált, 77 lapos negyedret kötet valójában az 1593 és 1625 közötti időszakot öleli fel. A papírkötéses kézirat kezdetén több laza lapot találunk, ezért

75 Uo. 347–356.

76 Jellegzetesen ilyen az 1547. esztendő, ahol a bíró és az iskolamester iratokból kiszemezgetett nevével igyekszik betölteni az űrt: „Anno 1547 judex fuit Leutschoviae Martinus Kletschko per biennium. Ludimagister fuit Erasmus Windeck, artium liberalium magister Goldbergensis.” Uo. 93.

77 *Beke Margit*: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa. Budapest, 1991. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 9.) 50. – A kézirat: Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár. Batthyány-gyűjtemény. (A továbbiakban: EFK BGy) Cat. V. Tit. II. g. A szöveget a fol. 5r–6v-n egy másik kéz által írott rövid szakasz szakítja meg az 1523–1526. évekre vonatkozó, Sperfogel művéből kijegyzett adatokkal.

78 1604–1625. OSZKK Quart. Germ. 829. (FM I/2133.) A negyvenegy főlíós, 19. századi írásképzű kézirat Báró Mednyánszky Dénes ajándékaént 1890-ben került a Nemzeti Múzeum kézirat-tárába. 1604–1625. AEL I/F/2. (oldalszám nélkül) Johann Nikolaus Hain tizenhét oldalas 18. század eleji kivonata. (A művet bizonyos Peter Cramer kéziratából ismerte, és ennek második részét képezte az Esztergomból előkerült munka 1604 és 1625 közötti szakasza).

elképzelhető, hogy a munka eleje kismértékben csonkult. A szépíráshoz német nyelvű forrás sem a másoló személyét, sem pedig a szerzőt nem tünteti fel. Klasszikus főcímet sem találunk, csak egy-egy alcímnek tekinthető kiemelt tájékoztatást az 1604., illetve 1619. évek, azaz két zűrzavaros esztendő kezdeténél.⁷⁹ Az első alcím alatt egy 1655. május 6-án kelt possessorbejegyzést is felfedezhetünk, de a személynév sajnos olvashatatlanra kopott.

Ilyen körülmények között csak maga a krónikaszöveg árulhatja el nekünk a szerző kilétét. A krónika megfogalmazása azonban meglehetősen személytelen, nélkülöz minden naplószerű jelleget. Az író mindössze három elszólást enged meg magának. Beszámol egy tíz héten át tartó főfájásáról 1606-ban; elárulja, hogy 1610-ben Melchior Genersichkel együtt komoly szerepe volt a lőcsei céllövőház felépítésében; végül azt is, hogy 1611. augusztus 28-án Lorenz Greff társaságában Thurzó György nádorhoz küldték követségbe.⁸⁰ Az utóbbi két információ alapján kezdettől világos volt számunkra, hogy a szerző csak lőcsei tanácsstag lehet. A céllövőház építését egyelőre sajnos nem sikerült felderítenünk, ám a nádorhoz intézett követségnek szerencsére nyom maradt a város 1611. évi részletes számadáskönyvében. A követeknek: Peter Czack és Lorenz Greff szenátoroknak 1611. szeptember 1-jén térítették meg kassai útjuk költségét.⁸¹ Így derül ki, hogy a krónika szerzője az a Peter Czack tanácsos, akit a szöveg néhány esetben egyes szám harmadik személyben említ. Ha visszaemlékezünk, ez a név szerepelt Caspar Hain forrásainak „hivatalos” listáján is. Peter Czack a lőcsei krónika adatai szerint 1606-tól volt a lőcsei belső tanács tagja, és 1632–1633-ban ő töltötte be a bírói tiszteletet. A tanács szakmai munkamegosztásában többször is neki jutott az építésfelügyelői (Bauherr/aedilis) pozíció, ami jól összevág a céllövőház építéséről leírtakkal. Valószínűleg 1636-ban halt meg, mert az 1637. januári tisztújításkor már mint elhunytat említik, és helyére új tanácsost választanak.⁸²

79 „Annotata was sich Anno 1604 bies auff die folgende Zeitt fur Ein schreckliche Emperung vnd vervolung In vnserm Armen Vaterlandt, so wohl in gantzen Vngern, vndt andern provintzen zuegetragenn vndt verlauffen hatt.” (Az évszám utólag tévesen 1603-ra javítva.) EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. fol. 10r. „Verzeichnus des auffrurs, so anno 1619 dem 21. Sebtembris durch das gantze Landt wegen der auffrischen [!] pffaffen vndt pffaffen Knecht enstanden ist, vndt was sich hatt zutragen.” Uo. fol. 59r.

80 „Ady den 28. ditto hatt mich vnsser Lieber Gott mit einen schrecklichen haubt grangheitt heimgesucht, habe also in die 10 wochen hart dar nider gelegen.” EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. f. 10r fol. 39r. „In diesen Jar hab ich sambt meinen Mittgesellen Malchor Gnersich Im Namen der Löblichen Brüderschafft, auß bewilligung Eines Ehrsamten Rahts das Schieshaus auffgebauhet.” Uo. fol. 47r. „Ady 28. Augusti Bin ich mitt Herr Lorentz Greff zum Herrn Palatino nach Kaschau geschieckt worden, dieweil er durch ernstlich befehl 100 Stattleitt begerett vor seine Gwardia, durch grosse mih vndt bitten ist erhalten worden, vndt gemeiner stadt nachgelassen.” Uo. fol. 49v–50r.

81 A számadásban a kifizetés dátumánál: 1611.: „1. September verzehret Herrn Czak vnd Hern Lorencz Greff zue Cascha f. 7 d. 11.” ŠAL MML XXIIa. 32. (XXII. 261). Maculatorium 1611. p. 68. Itt szeretnénk megköszönni a Lőcsei Állami Levéltár igazgatójának, Dr. František Žifčáknak, hogy a megfelelő oldalak felvételeit elküldte számunkra.

82 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 194.

A krónika két jól elkülöníthető szakaszra oszlik. 1593 és 1598 között a szerző csak a tizenöt éves háború hadi eseményeit ismerteti, mindennemű helyi információ nélkül. Könnyen elképzelhető, hogy ez a néhány tucatnyi bekezdés a Czack-féle műnek nem volt része, csak utólag illesztették hozzá. Az 1600 és 1625 közötti évek leírása azonban teljesen egyöntetűen a felső-magyarországi régió és különösen Lőcse város történéseire összpontosít, tehát tipikus városi krónika. A narráció eredetileg minden bizonnyal az 1599. esztendővel, azaz a második nagy kora újkori lőcsei tűzvészrel kezdődött, ám az ezt megörökítő egy-két lap elveszett a kéziratból. A feltételezett csonkulás ad arra is magyarázatot, hogy miért emlegeti Czack az 1600. évi jelentős drágulást apokaliptikus „harmadik csapásként”.⁸³ (Az első kettő egyike nyilván maga a tűzvész volt.)

Következő lépésként összevetettük Caspar Hain krónikájának a fenti évekre vonatkozó leírását (1593–1625) az Esztergomban megtalált kézirattal. A vizsgálat végeredménye rendkívül tanulságos. Hainnak az 1591 és 1594 közötti esztendőkről egyáltalán nincs is bejegyzése, 1595 és 1598 között pedig csak évi egy-három adatot közöl. A tizenöt éves háború magyarországi hadszínterei láthatóan teljesen hidegen hagyták, az esztergomi forrásra, amely a háború sok helyen olvasható, mondhatni „kommersz” eseményeit ismertette, egyáltalán nem támaszkodott. Ez egyúttal erős érv lehet amellet is, hogy a fenti bekezdések Peter Czack krónikájának nem szerves részei.

Az 1600 és 1620 közötti időszak vonatkozásában elmondható, hogy Peter Czack a Lőcsei krónika szinte kizárólagos forrása, szövegét Caspar Hain az eredeti terjedelem mintegy ötven-hatvan százalékára tömöríti.⁸⁴ Mindössze öt olyan adata van Hainnak erre a két évtizedre, amelyek nem Czacktól erednek, és ezek jelentéktelen apróságok: egy tisztújítás névsora, egy 1604. évi boszorkányper, az útipénzekre vonatkozó 1620. évi szabályozás etc. 1621 és 1625 között azonban megjelenik egy másik német nyelvű (esetleg németre fordított) forrás, amely dominánssá válik, kivéve az 1624. esztendőt, amelynek esetében átmenetileg ismét Czack a legfontosabb kútfő. A másik német nyelvű szerzőt egyelőre nem tudtuk azonosítani. Az 1625. esztendőől pedig feltűnnek Hain szövegében hosszabb latin szövegű bekezdések, amelyeket nagy valószínűséggel humanista műveltségű anyai nagyapjának, Caspar Cramernek fentebb már említett naplójából vett át, tehát belép egy harmadik forrás is. A képlet tisztának tűnik, ám ha Hain egyes bejegyzéseket latinról németre fordított, leírásunk könnyen pontatlannak bizonyulhat.

Számunkra természetesen az a legfontosabb kérdés, hogy miként alakítja át Hain a Peter Czack krónikájából merített mondatokat és információkat. A transzformáció leggyakoribb módja az, hogy átemeli az eseményt, de leírásából elhagyja a feleslegesnek ítélt neveket, számokat és pénzösszegeket. Rend-

83 „...das ist die 3. plag oder Straff Gottes gewesen...” EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. fol. 2. r.

84 A Lőcsei krónika 20. század eleji kiadásában ezek az évek kb. 26 oldalt foglalnak el: Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 129–155.

szeresen megszabadul például attól az adatoktól hemzsegő mondattól, amely a becses átutazók tanács általi megvendéglését, és annak költségeit rögzíti. Gyakran Czacknak a friss emlékekből táplálkozó negatív jelzői és minősítései is áldozatul esnek a 17. század végi krónikás cenzúrájának. Bocskai rossz hírű hajdúkapitánya, Lippai Balázs kapcsán például Czack fontosnak érezte leírni, hogy 1604. október 28-án Kassa előterébe érkező serege javarészt disznópásztorokból állt, és azt is, hogy a város feladása árulás (azaz a magyar polgárok árulása) miatt következett be.⁸⁵ Hainnál ebből mindössze egy rövid mondat maradt, amely szerint Lippai mint Bocskai kapitánya a felső-magyarországi metropolis elé érkezett, és feladták neki a várost.⁸⁶

Hain szép számban elhagy teljes bekezdéseket is. Ezek jellemzően a következők: idegeneknek és követeknek a városon való áthaladása, a beérkező levelek említése, valamint sok esetben az országos események, mint például II. Mátyás 1608. évi, illetve II. Ferdinánd 1618. évi pozsonyi koronázásai. Ennek háttérében minden bizonnyal nem az uralkodósaláddal szembeni ellenszenvet, hanem tudatos koncepciót kell keresnünk. Az 1620. évi események kapcsán Hain egy árulkodó megjegyzést is tesz: ami Bethlen királlyá választása után történt, azt az olvasó keresse a magyar krónikákban.⁸⁷ Mindazt tehát, amelyet az általánosabb munkákban is meg lehet találni, elhagyja, ő egy szepességi szerző, aki szepességi krónikát akar komponálni. Ennek a gondolatnak a jegyében Hain egyetlen helyi tűzvészről, torzszülöttről és botrányról sem feledkezik meg, a koronázásokról és más országos hírekről azonban hallgat. A kihagyások gyakran következetlenségeket is okoznak. Hainnál nem találjuk meg például azt a tényt, hogy a tanács Jakob Kramer lőcsei postamestert 1605. április 18-án elküldte Bocskaihoz, viszont május 26-i visszatérése minden további magyarázat nélkül szerepel a szövegben. Megtudjuk a Lőcsei krónikából, hogy milyen örömmel fogadják a cipszerek a béke megkötése után, 1608. július 19-én Illésházy Istvánt, de mivel maga a Mátyás-féle puccs és a királyválasztás mint országos események fennakadtak a szigorú történetírói rostán, az információ így, az előzmények nélkül a levegőben lóg.⁸⁸ A végeredmény tehát néha olyan, mintha egy nagy testet egyetlen kis metszete segítségével próbálnánk meg jellemezni.

85 [1604] „Adie dem 28. October ist Lippay Ballasch, welcher des Botschkay Capittan ist gewesen mit einer grosen Summa Volcks ahnkommen fur Kaschau, welche doch des Meeresteiles sayhirtten sein gewesen, vndt haben alßbalt die Stadt auffbegehret, welche sie sich nicht lang entfelz [!] haben, sondern als balt durch Verreterey die Stadt auffgeben, vnnndt dem Landt geschworen.“ EFK BGY. Cat. V. Tit. II. g. fol. 17r.

86 [1604] „Den 28. Octobris ist Lippay Ballasch Herrn Botzschkay Capitain vor Caschau kommen, vnd ist Ihm die Stadt aufgegeben worden.“ Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 135.

87 „Wasz sich hernacher weiter verlauffen, findet mann in den vngarischen Chronicken.“ Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 155. A „magyar krónikák” kifejezés alatt Hain valószínűleg az olyan összefoglaló műveket értette, mint Nadányi János 1663-ban kiadott *Florus Hungaricus*.

88 EFK BGY. Cat. V. Tit. II. g. fol. 43v. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 147.

Gyakori eset, hogy Hain pontatlanul másolja le a dátumot (az sem kizárható ilyenkor, hogy nem ő, hanem Czack művének 17. századi másolója hibázott, hiszen nem tudjuk, hogy Hain milyen kéziratból dolgozott), ám érthető módon inkább a napot téveszti el, mint az esztendő. Így például a Szepesolasziban 1623. augusztus 27-én kitört tűzvész Peter Czacknál még augusztus 22-i.⁸⁹ Hain azonban, mint levéltári forrásokat is felhasználó történétíró, néhol az eredeti dokumentumok segítségével javítja a felhasznált krónikában szereplő pontatlan dátumot. Amikor 1607. február 18-án Hoffmann György, a Szepesi Kamara adminisztrátora vezetésével királyi küldöttség érkezik Lőcsére, hogy a város a Bocskai-felkelés után ismét letegye a királynak a hűségesküit, Czack a hivatalos aktust másnapra teszi, Hain azonban február 20-ra, és szövegéből, amelyben leírja az erről szóló kötelezvény megpecsételési módját, kiderül, hogy itt az eredeti okirat segítségével korrigálta forrását.⁹⁰ Szintén a kompilátor kutatói alaposságát dicséri, hogy az 1620-as évek esetében számos, városkönyvekből kiolvasott tisztújítási névsort is bemásolt krónikájába. A Lőcsei krónika szerzője nem igazán kedvelte elődje olykor előforduló időrendi szabálytalanságait. A Czacknál következtlenül az 1624. év vége felé beillesztett 1624. február 8-i szélvihart például, mivel már túlságosan előrehaladt a forrás kivonatolásával, és nem akarta a margóra beszúrni, inkább a helyén hagyta, és úgy tett, mintha nem ismerte volna a pontos dátumot.⁹¹

Fontos kérdés az is, hogy Hain kihagyásai, kiegészítései miként változtatják meg az eredeti mű stílusát. Nem pusztán a tárgyyszerűség követelménye és a szerkesztési szempontok magyarázzák azt, hogy a Czack munkájának utolsó harmadában előforduló év végi, az új évre tekintő fohászokat az utód mindig elhagyja.⁹² A Lőcsei krónika szerzője más esetekben is előszeretettel szabadul meg az elbeszélés transzcendens rétegétől. Átveszi például a Czack krónikájában sűrűn előforduló baljós előjeleket, például az 1610. évben feltűnt üstökös, vagy éppen az 1615. évi nagy szélvihart, de készségesen megadott természetfeletti jelentésükre már nem kíváncsi, és nem tart rájuk igényt narrációja kötőelemeként.⁹³ A mennyiséget tekintve ezek persze apró beavatkozások, ám mégis komoly változásokat eredményeznek: Hain tudatosan út meg eltérő hangot, mint lőcsei krónikás elődjei.

89 EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. fol. 69v. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 164.

90 EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. fol. 40v. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 146.

91 EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. fol. 73v. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 168.

92 Ilyen fohász van például az 1622. év végén: „Vnsser lieber herr Gott, wolle sich vber dieße arme Stadt vndt Landt Erbarmen, dieße schreckliche Straffen abwenden, vnd vnß genedig-lich darfur behitten.” EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. fol. 68r.

93 [1610] „Eodem Anno ist ein Nejer Cometh entstanden, seine wirckung hatt er ihn kurzen Jahren mitbracht.” EFK BGy. Cat. V. Tit. II. g. fol. 47v. [1615] „Ady 13. Appril Am Monttag nah mitter nacht ist ein schreckliches windt praußen entstanden, das viel heisser, Scheiern, in den Welden die grösten tannen hatt vmbgerissen, die bedeytung der vorbotten ist in kurtzen Jahren erfolgt.” Uo. fol. 53r. [1610] „Eodem Anno ist ein Neüer Comet gesehen worden.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 148. [1615] „...den 13. April nach Mitternacht is ein grosser Windtsbrauzen entstanden, vnd an heüszern vnd bäumen grossen schaden gethan.” Uo. 150.

Homályos zóna: Caspar Hain forrásai a 16. század közepéig

Ahogy azt már Bartoniek Emma is jelezte, Hain összetett krónikájának legnehezebben kibogozható része a középkor. A David Frölichtől átvett etimológizáló őstörténeten túl kevés a biztos fogódzó. Az közismert, hogy Hain a menedékkői karthauzi kolostor alapításáról és fejlődéséről szóló 16. század eleji karthauzi krónikát (1241–1517) szinte teljes egészében, az eredeti latin szövegű német fordításával, beemelte a maga munkájába.⁹⁴ A forrás nagy részét (az 1299 és 1517 közötti éveket) az egyszerűség kedvéért egy darabban, a kolostor pusztulásának esztendejéhez, 1543-hoz osztotta be, míg a kolostor előzményéről, az első tatárjárás (1241–1242) alatt használt refugiumról és a Lőcse város 1245-re keltezett alapításáról szóló értesüléseket az időrend megfelelő pontjára illesztette.⁹⁵ A menedék leírásánál előreszaladva röviden ismertette a kolostor 1299. évi alapítását is (ezt a részt később egyébként teljes szöveggel lefordította), ám a bekezdés végén utalt arra, hogy a továbbiakat az 1543. évnél kell keresni.

Már Demkó Kálmán is felfigyelt arra, hogy az általa felfedezett első szepességi krónika, az úgynevezett Szepesszombati krónika (997–1457) számos olyan helyi eseményről beszámol, amely később Caspar Hainnál is feltűnik, így például egy királyi ember 1278. évi csütörtökhelyi meggyilkolásáról, vagy arról, hogy szepességi csapatok az 1312. évi rozgonyi csatában Károly Róbert oldalán derekasan helytálltak, vagy éppen az 1431. évi lőcsei tűzvészről.⁹⁶ (Igaz, Hain a rozgonyi ütközet eseményeit tévesen szétosztja az 1308. és 1310. esztendőkre.) A szepesi szászok eredetét illetően azonban a kódex amellett teszi le a voksát, hogy II. (Vak) Béla király (1131–1141) hívta be őket Magyarországra. Ezt a véleményt az új keletű gepida–szász kontinuitás elméletének hívéül szegődő 17. századi utód valószínűleg ismerte, ám mint meghaladott nézetet még véleményként sem kívánta megörökíteni.

Magát a német nyelvű, végén csonka Szepesszombati krónikát feltehetően a 15. század közepén állították össze. Szerzője az 1330-as évekig javarészt

94 A krónika kiadása: C. Wagner: i. m. 69–79. Wagner állítólag egy Dobai Székely Sámuel gyűjteményében őrzött 16. századi eleji pergamen kéziratra támaszkodott. Ez tudomásunk szerint lappang. A jelenleg ismert legrégebbi példány egy, a Leibitzer-krónika eredeti kéziratába be-kötött 17. századi másolat: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (A továbbiakban: MNL OL) P 1890. Forgách család – vegyes iratok. 1. cs. 7. t. fol. 14r–19v.

95 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 10–11., 85–92. Az utóbbi hosszú szakasz elején alcímként a lefordított irat címét („Fundatio Lapidis Refugii”) is feltüntette. – A karthauzi kolostor történetéről és megszűnéséről: Dedek Crescens Lajos: A karthausiak Magyarországon. Budapest, 1889. 81–89., 197–199. Újabban: Ivan Chalupecký: Die politische und kulturelle Lage in der Zips im 15. und 16. Jahrhundert und die Kartäuser am Lapis Refugii. In: Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order. Szerk. Martin Homza. Salzburg–Levoča, 2008. 83–91.

96 Demkó K.: A szepes-szombati krónika i. m. 19.

a Képes Krónikára támaszkodott, annak latin szövegét kivonatolta és fordította; a 14. század második feléről alig rendelkezett adatokkal, majd a 15. század első feléről, saját koráról részletesen beszámolt, különös figyelmet fordítva a Szepességre. Ez a cím és szerző nélküli rövid mű, a szűkebb Magyarország egyetlen középkori városi krónikája (már ha Sperfogelt nem számítjuk annak) onnan kapta modern nevét, hogy a szepesszombati városi levéltárból került elő, ám feltehetően nincs köze a ma Poprád részét képező kisvárosához, sőt a benne foglalt 15. századi tényanyag (a sok leírt lőcsei vonatkozású esemény) arra utal, hogy lőcsei szerzővel van dolgunk. A munka a szepesi jogkönyv (Zipser Willkühr) egyik korai példányával és Zsigmond 1433. évi szepességi kiváltságlevelének német fordításával egy kéziratban maradt fenn, ami világosan mutatja, hogy mint sok középkori krónikát, ezt is a történelmi jogok illusztrációjának, a tételes jog kiegészítőjének szánták.⁹⁷ Ha a Szepesszombati krónikát és Hain középkori adatait összevetjük, arra a következtetésre kell jussunk, hogy a 17. századi krónikás ezt a kéziratot nem használta. Inkább arra lehet gyanakodni, hogy a szöveghagyományozás és szövegromlás több fázisán keresztül helyenként ugyanarra az ősforrásra mennek vissza.

Már a Lőcsei krónikát kiadó Bal Jeromos felvetette annak lehetőségét, hogy Caspar Hain valamilyen egyházi forrásra is támaszkodhatott.⁹⁸ Szerzőnk az Árpád-kor időszakából valóban feltűnően sok felső-magyarországi kolostoralapítást ismer, ám mivel más szepességi forrásban ezek nem bukannak fel, ez a nyom egyelőre zsákutca. Hain két helyen nyomtatásban megjelent krónikákat jelöl meg forrásaként. Istvánffy Miklós művére hivatkozva osztja meg az olvasóval azt az értesülést, hogy a szászok 1076-ban, I. Géza uralkodása alatt érkeztek Erdélybe⁹⁹ (az erdélyi szászok számára ugyanis érdekes módon nem vindikál a népvándorlás korától kimutatható történelmi folytonosságot). Az 1257. évi állítólagos második tatárjárást pedig egy bizonyos *Chronica Hungarorum* alapján írja le, ami aligha lehet más, mint az 1473-ban napvilágot látott Budai krónika, vagy esetleg Thuróczy János 1488-ban megjelent krónikája, ezekben azonban egy szó sincs az idézett eseményről. A munka rövidített nevét a szász történetíró talán csak mechanikusan átvette forrásából. Valójában Caspar Hainnak nem is kellett komolyabban a magyar krónikahagyományra támaszkodnia, hiszen műve középkori szakaszában sem igazán foglalkozott országos történésekkel. Más, forrásait pontosabban megjelölő szepességi krónikákból derül az ki, hogy a 17. századi szerző néhol (inkább közvetve, mint közvetlenül) a lengyel krónikákra is támaszkodott. III. Boleszló lengyel fejedelem és Könyves Kálmán magyar király 1108.

97 A kérdésről, a korábbi szakirodalmat is ismertetve: *Mikó Gábor*: A középkori magyar királyok ismeretlen lajstroma Monoszlóy András könyvtárából. *Acta Universitatis Szegedinensis. Acta Historica* 135. (2013) 125–129.

98 Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. VI.

99 Istvánffy Miklósnak az 1490 és 1606 közötti időszakot tárgyaló klasszikus művében (*Nicolai Isthvanffy Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXIV. Coloniae Agrippinae, 1622.*) ennek az információnak egyelőre nem találtam nyomát.

évi találkozója például Maciej Miechowita (1457–1523) lengyel humanista 1521-ben Krakóban megjelent krónikájából (*Chronica Polonorum*) került a szepességi történeti hagyományba, tehát meglehetősen későn.¹⁰⁰ A szepességi krónikák egyetlen tartalmi többlete itt az a téves kiegészítő adat, hogy a találkozó helyszínéül (az akkor még nem is létező) Ófalu szolgált.

A 16. század vonatkozásában a szakirodalom egy egyszerű képlet alapján próbálta Caspar Hain információit levezetni: eszerint a kései krónikás az 1516 és 1537 közötti időszakban Conrad Sperfogel krónikájára támaszkodott, 1548 és 1559 között pedig Daniel Türck naplójára. Az már nem merült fel kérdésként, hogy honnan származnak az 1537 utáni évtized adatai, és a történészek arra sem éreztek kedvet, hogy legalább felületesen összevessék a Lőcsei krónikát a két ismert 16. századi kézirattal. Természetesen annyit mindenki leszögezett, hogy Hain forrásait roppant mértékben sűrítette, hiszen a két munka több mint hétszáz, illetve négyszáz sűrűn teleírt negyedrért oldalt foglalt el, a szintén negyedrért Lőcsei krónikában szereplő kivonatuk azonban (sokkal nagyobb betűméret és sortáv mellett) csak 72, illetve 20 oldalt.¹⁰¹

Sperfogelt Caspar Hain valóban szinte kizárólagos forrásként használta az 1516 és 1537 közötti időszakra. Ahogy azt a 17. század esetében is megfigyelhettük, az országos események jelentős részét, vagy éppen a lengyelországi híreket elhagyta belőle, rendszeresen átvette azonban a városi tisztújításokra, adózásra, építkezésekre, érdekfeszítő bűnügyekre és természeti csapásokra vonatkozó adatokat, illetve a lőcseiek Késmárkkal folytatott hosszú magánháborújának csatározásait, de csak erősen válogatva. Sperfogelnek a reformáció hívei ellen intézett, egyháztörténeti szempontból igen lényeges kirohanásait pedig hithű evangélikus lévén magától értetődően elhagyta.¹⁰² A nagy előd többségében vegyes latin–német nyelvű, ám latin dominanciájú

100 „Anno vero Domini millesimo centesimo octavo, Colomannus rex Hungariae conventionem factam cum Boleslao duce Poloniae in territorio Scepusiensi, foedus inierunt, auxilia mutua contra quemcunque hostem, praecipue tamen contra Henricum imperatorem, eo anno Pannoniam demoliri conantem, concluderunt. Accessit foederis et affinitas. Nam Stephanus, filius regis Colomanni natu maior accepit Iuditham Boleslai ducis Poloniae natam. Cui pro dote assignavit terram Scepusiensem, et ab eo tempore in proprietatem Hungarorum transiit.” *Maciej Miechowita: Chronica Polonorum. Cracoviae, 1521. Lib. III. Cap. VIII.* Ugyanez, kissé rövidítve és átvariálva, de felismerhetően, teljesen azonos szöveggel szerepel három szepességi krónikában: Melchior Genersichnél, Joachim Leibitzernél és Caspar Hainnál. (Az előbbi kettő egy félmondattal a forrást is feltünteti: „Ut patet in Chronica Polonorum.”) Szabó A. P.: Melchior Genersich i. m. 202–203. MNL OL P 1890. 1. cs. 7. t. fol. 8r. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 9. Egyébiránt a 13. század végi, korábban Bogufal poznaí püspök (1242–1253) nevéhez kapcsolt lengyel krónikakompozíció („Kronika wielkopolska”) a találkozóznak, illetve a teljes Szepesség XI. századi lengyel birtoklására vonatkozó elméletnek az ősforrása.

101 A Lőcsei krónika 20. század eleji kiadása szerencsés módon feltünteti a kézirat oldalszámait.

102 Az egyetlen kivétel a lutheránus tanokat támogató Gregor Mild/Kienast lőcsei bíró 1530. évi halála, amelynek leírásában Hain bennhagyja a „lutheránus szekta” kifejezést. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 46–47.

szövegét Hain nagyon változatos módokon alakította át. Szó szerinti átvételt sehol sem találunk, a meglehetősen terjengős stílusban írt szöveget Hain mindig átfogalmazza és rövidíti. A kivonatolás módszere állandóan változik. Gyakran egy több bekezdést elfoglaló eseménysor csúszik össze egyetlen közléssé, máshol csak a bekezdés hossza csökken le radikálisan. A Szapolyai István özvegyének, Hedvig tescheni hercegnőnek 1521. évi halálára és temetésére vonatkozó, bő lére eresztett latin nyelvű tudósítást például németül foglalja össze.¹⁰³ Amikor azonban arról számol be, hogy 1532. június 7-én a lőcsei köznép védelmi okokra hivatkozva lerombolta a városfalon kívüli Szent Erzsébet-templomot, a hosszú latin szöveget latinul foglalja össze, és Sperfogelnek a csőcselékről formált elítélő véleményét szó szerint idézi.¹⁰⁴ Az ószeleci bíró 1516. évi hivatalos prezentálása Sperfogelnél is németül van, Hain pedig ugyancsak németül kivonatolja.¹⁰⁵ Az átalakítások végeredménye egy, az eredetnél sokkal hűvösebb és tárgyyszerűbb szöveg, amely Sperfogel bekezdésenként alcímekkel tagolt, szaggatott szövegével ellentétben határozott elbeszélő szándékot tükröz. Hain a forrásától való szükséges történetírói távolságtartást azzal is kifejezi, hogy időnként egyes szám harmadik személyben szólaltatja meg elődjét (például „Sperfogel azt panaszoja...”).

Daniel Türck túlnyomórészt latin nyelvű, ritkán német megjegyzésekkel, fohászokkal tarkított naplóját Hain akkor sem használhatta volna úgy, mint Conrad Sperfogel művét, ha ez lett volna a határozott szándéka. Türck munkájának ugyanis az előző diáriummal ellentétben valóban erős naplójellege

103 AEL V/A/2. fol. 43v–44r. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 19.

104 Sperfogelnél: „Lamentabile factum, destruitur ecclesia Sancte Elizabeth. [alcím] Item feria sexta post Erasmi ecclesia sancte Elizabeth foris civitatem funditus destructa est ex inductu capitaneorum et Alemanorum equitum, qui pro tunc fuerunt Leutschovie ad 40. Hii omnes induxerunt communitatem, vt consentirent, quare esset maxima nociva civitati, si obsideretur. Communitas autem prona fuit, que semper plus vergit ad destructionem, quam ad aedificationem, et non quod populus communis, quem consulatus putabat fidelem et non rapine cupidum. In destructione quitquit quivis habere, rapere et capere et annihilare potuit, contra voluntatem dominorum de consulatu cepit. Nam consulatus intendebat omnia illa vertere in communem utilitatem civitatis, et igitur non mirum, si Deus permittit nos tribulari et cingi multis angustiis, quare Leutscha habet mayorem partem populi superioribus inobedientem er rapine cupidam et commodum civitatis negligentem. Nisi igitur Deus nos sua ineffabili misericordia liberet ab inimicis, timendum est, quod tota civitas propter maliciam populi ad maximum deveniet periculum. O Domine Deus fac nobiscum summam multitudinem misericordie tue, et da honorem nomini tuo, et defende, protege et libera nos ab omnibus infestacionibus inimicorum nostrorum, amen!” AEL V/A/2. fol. 209r. Ugyanez Caspar Hainnál: „Eodem anno feria sexta post Erasmi templum sive aedes Sancte Elizabeth extra civitatem sita, quia civitati, si obsideretur, plurimum nociturum esse credebatur, ex inductu et impulsu capitaneorum Allemannorum tum Leuchoviae existentium, destructa et solo aequata est. qua in re plebs promiscua non tamen [!] magnam operam navavit, verum etiam templum diripiendo manus a sacrilego non cohibuit, et rapta contra senatus voluntatem et auctoritatem in privatum usum convertit. Quo loco Sperfogelius iterum conqueritur, dicens: Leucha habet majorem partem populi superioribus inobedientem, rapinae cupidam et commoda civitatis negligentem.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 53–54.

105 AEL V/A/2. fol. 9r. Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 16.

van, lapjain igen jelentős szerepet kap az író személye, és gyakran felbukkan családja is. 1549 augusztusában és szeptemberében például hosszan ír kisleány, Johann-nak súlyos, de szerencsés kimenetelű betegségéről.¹⁰⁶ Árukkodó az is, hogy magát mindig egyes szám első személyben nevezi meg. Türcköt követi megbízatásai ráadásul gyakran szólították el otthonról, és amit ilyenkor leír az országos politikáról, pozsonyi és bécsi viszonyokról, az a regionális nézőpontú Caspar Hain számára nem igazán volt érdekes, talán leszámítva az országgyűlések egyházügyi tárgyalásait. Összességében tehát azt lehet mondani, hogy bár a 17. századi krónikás feltüntette Türck naplóját forrásai között, kismértékben tudta csak hasznosítani. Ha pedig összevetjük a két szöveget, kiderül, hogy a Lócsei krónikának az 1548 és 1559 közötti időszakra vonatkozó információi nem mind származnak a naplóból, sőt az 1549. esztendőnél Daniel Türck használatának alig van nyoma, Hain láthatóan még az 1550. évi nagy tűzvész leírásánál sem támaszkodik rá. Honnan vette tehát Caspar Hain a többi értesülést? Az 1550-es éveknél ugyan bőven találunk olyan adatokat, amelyeket valószínűleg levéltári forrásokból merített, de még inkább olyan elbeszélő forrásokra kell gyanakodnunk, amelyeket sokat idézett listájában nem sorolt fel. Óhatatlanul felmerül tehát a kérdés, hogy milyen egyéb szepességi krónikákat ismerünk ebből a periódusból.

Talán a legismertebb Joachim Leibitzer (1566–1623) ólesznai evangélikus lelkésznek fentebb már többször említett krónikája. „Egynémely történt dolgok feljegyzése” (*Verzeichnüß Etlicher Geschehener ding*) szerény címet viselő, vegyes (latin és német) nyelvű művében Trója Kr. e. 1188-ra helyezett elfoglalásától saját haláláig követte a világot, az országot, a régiót és saját családja eseményeit. 1623 után fia, Israel Leibitzer (1602–1646) hunfalvi majd ménhárdi lelkész folytatta a munkát egészen 1637-ig. A középkori világkrónikáknál megfigyelhető fokozatos térbeli és tematikai szűkülés itt is jelentkezik, de nem a klasszikus formában: az elbeszélés az 1610-es évekre egy kizárólagosan német nyelvű, napló jellegű szöveghez vezet, majd a folyamat Israel későbbi kiegészítése révén egy klasszikus, német nyelvű magánnaplóban találja meg a maga különös végpontját. A díszes kiállítású, 78 lapos, több helyen hiányos és a végén csonka kéziratot ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi.¹⁰⁷

Minket most természetesen a mű Joachim Leibitzer által összeállított és írott 16. századi része érdekel. Ennek világtörténeti részeit, illetve a humanista univerzum eseményeit (egyetemek alapítását, híres tudósok halálát) vala-

106 1549. aug. 17. „... filiulus meus Joannes morbo de repente implicari coepit, ita, ut nihil comesti aut potus in stomacho retinere posset, per sedem quoque indigesta exerebat omnia, ita, ut iam desperaremus de eius vita, neque per triduum aliquid cibi vel potus retinere potuit, licet multis medicamentis uteremur. Deus autem inenarranda misericordia praeter spem cessantibus iam nobis a remediis, paullatim illum refecit, melius habere largitus est, ex gratia vero Dei iam indutus est, inde tunica usus est, sed tamen sine incommodo.” OSZKK Quart. Lat. 556. fol. 8r.

107 MNL OL P 1890. 1. cs. 7. t.

mely német nyelvterületen nyomtatott kronológiai munkából emelte ki, arra pedig már a korábbi szakirodalom is felhívta a figyelmet, hogy az 1131 és 1401 közötti időszakra nézve egyik legfontosabb forrása a Szepesszombati krónika, ám nem egészen az a változata, amely ránk maradt.¹⁰⁸ Ennek számára érdekesebb bekezdéseit néhol szinte teljes szöveggel és kisebb variációkkal, a német nyelvet meghagyva emeli át, hol pedig latinul összefoglalja a tartalmukat.¹⁰⁹ Bartoniek Emma azt is észrevette, hogy Leibitzer 1272 és 1457 között a Knauz-féle rövid krónikának (amely a szkítiai kivonulástól 1540-ig követi a magyar történelmet) valamely verzióját is felhasználta, annak latin szövegét általában minimális változtatásokkal emelve át.¹¹⁰ A lőcsei születésű ólesznai lelkész, ahogy azt kifejezetten hangsúlyozza is, az 1572. évtől kezdte saját életének történéseit, saját emlékeit is belefűzni a krónikába,¹¹¹ és ekkor fordul át a mű visszaemlékezésekkel és családi eseményekkel tarkított kortörténetbe, ekkor válik kompilációból önálló munkává, a vendégszövegek pedig nagyon gyorsan háttérbe szorulnak benne.

Az eddig egyáltalán nem volt ismert, hogy Joachim Leibitzer krónikájának egy saját kezű fogalmazványa, előmunkálata is fennmaradt, a Kr. u. 254 és 1580 közötti esztendőkre vonatkozó szepességi, magyarországi és világtörténeti adatokkal.¹¹² A cím és szerző nélküli, túlnyomórészt német nyelvű kézirat, amely Cornides Dániel hagyatékából került a Magyar Tudományos Aka-

108 Demkó K.: A szepes-szombati krónika i. m. 18–19.

109 Az utóbbi esetre jó példa a Szepesszombati krónikának az a bekezdése, amely egy királyi ember 1278. évi csütörtökhelyi meggyilkolását örökíti meg. Ld. *Scriptores rerum* i. m. 283. Ez Joachim Leibitzernél már latinul szerepel és sokkal rövidebben, két és fél sorban: „Eodem anno incolae Quintifori hominem regium interfecerunt, pro cuius morte notabilem summam pecuniariam dare compulsi sunt.” MNL OL P 1890. 1. cs. 7. t. fol. 20r. Caspar Hainnál pedig már a Leibitzernél szereplő latin szöveg pontos német fordítása szerepel: „Anno 1278 haben die Donnerszmarckk einen hominem regium vmbgebracht, weswegen sie viell geld zur straff geben müssen.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 11. – Bartoniek Emma a Szepesszombati krónika és a Leibitzer-krónika között szó szerinti átvételekről beszél, ami nyilvánvalóan nem állja meg a helyét. *Bartoniek E.: Fejezetek* i. m. 141.

110 *Bartoniek E.: Fejezetek* i. m. 141. A Knauz-féle krónika (vagy másképpen „Zágrábi krónika”) teljes szövege: *Knauz Nándor. Két krónika. Századok* 9. (1875) 684–699.

111 „1572. diese nachfolgende geschicht, sind alle bei meinem gedechtnis geschehen, so ich noch wol gedenck [...] [Az 1572. okt. 13-i lőcsei tűzvész kapcsán:] „Wir haben gleich viel epffel abgeschütt, da hab ich müssen mitt meiner schwester Greten vbernacht im garten bleiben, haben vermeint, wir sind ins fewe gerathen.” (Joachim Leibitzer ekkor hatéves.) MNL OL P 1890. 1. cs. 7. t. fol. 44r–45v.

112 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (A továbbiakban: MTAKK) Történel. 4rét. 89/d. Manuscripta historica ex collectione Danielis Cornides fol. 1–22. A kolligátum Szepességre vonatkozó része (fol. 1r–7v.) 18. század eleji szepességi krónikaszerkesztmény (454–1701), benne átírva a káposztafalvi templom 1588. évi leltára; fol. 8r–17r.: Joachim Leibitzer krónikájának fogalmazványa; fol. 17r-v.: kijegyzés vagy másolat valamely lőcsei krónikából, nagyjából egykorú írással (1586–1593); fol. 17v–21v.: 17. századi kijegyzések Conrad Sperfogel munkájából (1514–1523). A kolligátumot röviden említi: *Daniel Cornides: Bibliotheca Hungarica sive catalogus scriptorum de rebus omnibus generis Hungariae [...]* Pestini, 1792. 272.

démia Könyvtárába, kilenc lap terjedelmű, és minden bekezdése megtalálható a Leibitzer-krónika végleges szerkesztményében is, mégpedig teljesen azonos szöveggel. (Leszámítva persze azt a néhány lapot, amely az Országos Levéltárban őrzött kéziratból kiszakadt.) A forrás több más szepességi krónikakivonattal és néhány egyéb tétellel egybekötve maradt ránk. Az időrend egyszer újraindul a szövegben, ami valószínűleg arra vezethető vissza, hogy jórészt két korábbi krónikából építkezett. Az évkör is mutatja, hogy a kézirat a kompilatív munkafázis emléke, és a szerző saját emlékei nem szerepelnek benne.

Jankovich Miklós gyűjteményéből jutott a Nemzeti Múzeum (a mai Országos Széchényi Könyvtár) kéziratárába egy hat lap terjedelmű, 18. század végi írásképet mutató kézirat, ami nem más, mint egy, az 1241 és 1546 közötti időszakot felölelő, túlnyomórészt német nyelvű rövid lőcsei krónika.¹¹³ 1456 és 1546 közötti szakasza szó szerint megegyezik a Leibitzer-krónika fenti fogalmazványának első felével, illetve annak egy összefüggő darabjával. Az ezt megelőző 1436., 1443. és 1454. évi adatok (Zsigmond király tévesen keltezett halála, egy nagy földrengés, valamint a lengyel–porosz háború kezdete) pedig különböző mértékben eltérő szöveggel a fogalmazvány második időrendi sorozatából ismertek. A krónikát a szövege elejére illesztett megjegyzés szerint a lőcsei levéltárból másolták,¹¹⁴ és hozzátehetjük, hogy meglehetősen sok hibával. A margóra írt ceruzás oldalszámok, amelyek a másolás alapjául szolgáló kézirat paginálását jelzik, arra engednek következtetni, hogy az eredeti egy negyedret kézirat volt, amelyet a szövegben felfedezhető helyesírási sajátosságok (például u helyett gyakran w) alapján 16. századnak tarthatunk. A hangtani jelenségek azt is világosan mutatják, hogy nem a Leibitzer-krónika általunk ismert fogalmazványából dolgoztak.

Egy negyedik 16. századi szepességi (lőcsei) elbeszélő forrás Melchior Genersich lőcsei tanácsos (1535-ben és 1552-ben biztosan) és bíró (1546) szorgalmát dicséri, aki a nagy lőcsei tűzvész (1550) után összeállított jogkönyvébe egy rövid latin nyelvű krónikát (1108–1552) is beillesztett.¹¹⁵ (Ugyanitt egy, az 1433 és 1547 közötti időszakot lefedő helyi német krónikát és egy nyomtatványból kivonatolt világkrónikát is találunk, amelyeket Ilpo Tapani Piirainen adott ki.)¹¹⁶ A valószínűleg 1552 nyarán összeállított munka szepességi súlypontú, ám utolsó oldalain, az 1551. és 1552. évi várháború leírásakor szinte teljesen búcsút mond a régiónak. Korai adataiban sok a közös elem a többi fenti krónikával, és Caspar Hain nagy 17. századi munkájával is.

Itt kell feltennünk a kérdést, hogy milyen kapcsolatban áll a fenti négy 16. századi kézirat a Lőcsei krónikával, és Caspar Hain vajon támaszkodott-e rájuk

113 OSZKK Fol. Germ. 789. „Breve Chronicon Letschoviense ab anno 1241 ad annum 1546.”

114 „Sequens libellus est exscriptus ex tabulario civitatis Leutschoviensis.” OSZKK Fol. Germ. 789. fol. 2r.

115 Szabó A. P.: Melchior Genersich i. m. Kézirata: ŠAL ZPRP Nr. 2. Právna kniha XI spišských miest 1552 a 1630–1680. (Rechtsbuch der XI Zipser Städte) fol. 150v–156v.

116 I. T. Piirainen–S. Polláková: Die Chroniken i. m. 157–163.

műve megírásakor. Ami Genersich művét illeti, talán ez áll a legtávolabb a többi háromtól és a szepesszombati krónikától, ám a Lőcsei krónikával egészen az 1550. esztendőig (tehát a Daniel Türk-féle időszak elején is) vannak átfedései. Aba Amádé 1310. évi (helyesen: egy évvel későbbi) meggyilkolását és a rozgonyi csatát a két forrás szinte teljesen azonos latin szöveggel ismerteti.¹¹⁷ Az 1437. évi lőcsei tűzvészt Genersich latinul örökíti meg. Caspar Hainnál ugyanezt a szöveget, ugyanezekkel az adatokkal német fordításban találjuk meg, ám 1431-es évszámmal, és mivel Leibitzer fogalmazványában is így szerepel, valószínűleg ez utóbbi a helyes kelet.¹¹⁸ Genersichnél tehát egy romlott évszám szerepel, ami egyszerre mind azt is jelzi, hogy Hain nem használta ezt a munkát, hanem egyszerűen közös forrásra támaszkodtak. Ugyanerre utalnak a Lőcsei krónika azonos eseményekre vonatkozó információöbblletei is.

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött rövid lőcsei krónikának csak az 1443 előtti részét nem találjuk meg a Leibitzer-krónika fogalmazványában, viszont annak végleges változatában jórészt a 18. századi kézirat korai adatai is visszaköszönnek. A Szepesszombati krónikában nem szereplő 1334. évi pestisjárvány csaknem azonos német nyelvű szöveggel szerepel itt, Hainnál és Leibitzernél, sőt az utóbbi két krónikás verzióját csak egy igevégződés különbözteti meg.¹¹⁹ Ez is jelzi, hogy a fenti kéziratok közül a legtöbb átfedést a Lőcsei krónikával Joachim Leibitzer munkája mutatja, és ezek egészen sokáig, 1580-ig (esetleg 1584-ig) követhetőek. A Leibitzer végleges példányában vagy fogalmazványában latinul szereplő mondatokat Hainnál gyakran német nyelven találjuk meg. Akár közvetlen átvételre is gondolhatnánk, elgondolkoztató azonban, hogy Leibitzer munkájának kortörténeti részéből semmit nem találunk meg Hainnál. Szintén kétségeket ébreszt Lőcse 15. század eleji sikertelen ostromának leírása. A szepesszombati krónikában 1403-as évszámmal szerepel, megnevezve az ostromló személyt, Debrői Istvánt (Zsigmond király főkincstartóját) is. A 18. századi krónikamásolatban, Leibitzer krónikájában és Caspar Hainnál az eseményt az 1400. év alatt találjuk meg. Míg az ostromlót Leibitzer

117 Szabó A. P.: Melchior Genersich i. m. 205.; Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 12.

118 Genersich: „1437 Lewtscha per quendam nobilem Polonum Pucalo vocatum die pasche incensa exurit [!], et combusti sunt homines numero 18, damnun tulerunt civitatenses plus quam in 44291 florenis cum medio.” Szabó A. P.: Melchior Genersich i. m. 206. Hain: „Anno 1431 Ist die Leutsch fast gantz am h. Ostertag ausgebrand worden, durch einen Polnischen Edelmann mit nahmen Pukalo, und hatt damals bey die 44291. fl. schaden empfangen, sind auch 18 Personen mit verbrand worden.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 14. Leibitzer: „[1431] Eodem anno major pars civitatis Leutschoviae exusta est, die Paschae.” MTAKK Történel. 4rét. 89/d. fol. 16v. (A vonatkozó rész a végleges Leibitzer-krónikából egy kiszakadt lap miatt hiányzik.)

119 18. századi másolat: „Anno 1334 ist ein grosses Sterben gewesen, das auch die lebendigen kaum haben können die Todten begraben.” OSZKK Fol. Germ. 789. fol. 2r. Leibitzer: „Anno 1334 ist so ein gros sterben gewesen, das auch die lebendigen kaum haben können die Todten begraben.” MNL OL P 1890. 1. cs. 7. t. fol. 38v–39r. Hain: „Anno 1334 ist so ein gros Sterben gewest, das auch die lebendigen kaum haben können die todten begraben.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 12.

még Graff Steffan néven említi, addig az Országos Széchényi Könyvtár kéziratában és a Lőcsei krónikában már (a valószínűleg 16. századi szövegromlást tükröző) „Gross Graffen” alak szerepel, személynév nélkül, és teljesen azonos kísérszöveggel.¹²⁰ Ebben az esetben nyilvánvalóan nem Leibitzer volt a forrás, hanem egy másik, az ostromlót hibásan megnevező és másként fogalmazó kézirat.

A négy kéziratnak a Szepesszombati krónikával, egymással és Caspar Hain kései művével való bonyolult összefüggéseit csak azután lehetne többé-kevésbé tisztázni, ha egy nagyon kimerítő elemzés során egyenként összevetnénk információikat, külön figyelmet fordítva a latin és német nyelv váltakozására. (Ennek érdekében talán érdemes lenne egy adatbázist is felépíteni a középkori adatokról.) Jelen tanulmány keretében erre nem vállalkozhatunk, ám felületes benyomásaink alapján levonhatjuk a legfontosabb tanulságokat. Úgy tűnik, hogy Hain az imént bemutatott, számunkra most a középkor és a 16. század vonatkozásában érdekes lőcsei krónikák (kéziratok) egyikét sem használta, ám munkájának mindegyikkel vannak szövegbeli és tartalmi átfedései. Különösen erős az összefüggés Joachim Leibitzer krónikájával, amelyet azonban szintén nem aknázott ki közvetlenül. Mindegyik forrásnak vannak hiányai és többletei a nagy kompilációval szemben. Ebből logikusan az következik, hogy létezett egy olyan korábbi, számos (latin és német nyelvű) változattal bíró, viszonylag rövid, de folyamatosan bővített szepességi történeti munka, amelyből közvetve vagy közvetlenül mind Hain, mind Leibitzer, mind a 16. századi lőcsei krónikások merítettek, és ez nem azonos a Szepesszombati krónikával, pontosabban annak ránk maradt változatával. A Hain művének elején említett hivatalos lőcsei „évkönyvek” talán éppen ezt a forrást jelölik. Az ismeretlen 18. század végi történetbúvár még a lőcsei levéltárban találta meg egy verzióját.¹²¹ Valószínűleg ennek a forráscsoportnak egyfajta lecsapódása lehet az a két latin nyelvű, 16. század eleji falikrónika, amelyek a lőcsei Szent Jakab-templom előcsarnokában (1431–1494), illetve könyvtárhelyiségében (1241–1516) ma is olvashatóak.¹²²

Caspar Hain munkájának nemcsak a középkorra vonatkozó része táplálkozott a feltételezett évkönyvcsaládból, hanem bőven használta a 16. század vonatkozásában is. A név nélküli forrás éppen olyan fontos építőköve volt a nagy műnek, mint Conrad Sperfogel vagy éppen Daniel Türck munkái.

120 Szepesszombati: „...vnd in der selben czeit als im jor X MCCCCIII wart dy stat Lewtscha vmlegt von Dobri Istwan vnd her muste mit schanden dorfon czien.” *Scriptores rerum i. m.* 285. Egy rövid lőcsei krónika 18. századi másolata: „Anno 1400 wardt die Leütsch belagert von Gross Graffen, aber nicht eingenommen.” *OSZKK Fol. Germ.* 789. fol. 2r. Leibitzer: „Ward die leutsch belagert vom Graff Steffan, der wurff Sturm leitern an ob den Alten kloster, aber er muste mitt spott sich packen, lies sein blehnehendschen [?] vnd sporn da, die man noch heutiges tages in der leutsch auff den Rathaus hatt.” *MNL OL P 1890.* 1. cs. 7. t. fol. 22v. Hain: „Anno 1400 ward die Stad Leutschau belägert von Grosz Graffen, aber nicht eingenommen.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 13.

121 Alighanem az 1550-ben elégett középkori városkönyvekben is voltak ilyen jellegű feljegyzések.

122 A két falikrónika kiadása: C. Wagner: i. m. 346–348.

Következtetések és tanulságok

A fentiekben új források bevonásával igyekeztünk a korábbiaknál jobban megvilágítani Caspar Hain monumentális művének keletkezését és hátterét. Az kezdettől világos volt számunkra, hogy a kompiláció korántsem egyenletes mélységű, mert a 17. századi krónikás rendelkezésére álló források mennyisége és használhatósága korszakról korszakra eltért. Az azonban csak most lett teljesen világos, hogy számos időszak tekintetében párhuzamosan több forrásra is támaszkodott, és ezek között bőven vannak olyan művek is, amelyeket nem nevesít műve legelején. Ráadásul nem elégedett meg a krónikákkal, hanem amikor tehetett, tudós történészként a végső változatot levéltári adatok bevonásával alkotta meg.

Több olyan, teljes szöveggel vagy kivonatban fennmaradt lőcsei elbeszélő forrás létezik, amelyet a Lőcsei krónika összeállítója nem használt fel, talán nem is ismert. Nem szabad azt hinnünk, hogy minden olyan mű megfordult a kezén, ami hasznára lehetett nagy tervének. A fentebb futólag említett lőcsei munkák közül például jelenlegi tudomásunk szerint nem használta Hans Hirschhorn feljegyzéseit (1564–1577), valamint David Genersich és Valentin Frölich adatokban bővelkedő krónikáit (1643–1658, illetve 1637–1674).¹²³ De Caspar Hain nem igazán támaszkodott a szepességi történetírás párhuzamosan létező egyházi vonulatára sem. Ha ismerte is a huszonnégy szepességi lelkész hosszú elbeszélő részeket tartalmazó anyakönyvét, nem vagy alig mérített belőle.¹²⁴ Az egyetlen egyházi szerző, akit listájában felsorol, Christoph Kohl durándi lelkész, pedig számtalan szepességi lelkész alkotott a korszakban különböző jellegű, helyenként a korábbi világi krónikákból is merítő (lásd Joachim Leibitzer) elbeszélő forrásokat.

123 Az előbbi krónika kivonata és az utóbbi teljes szövege másolatban: AEL I/F/2.

124 A 24 szepességi lelkész matrikulája (jegyzőkönyve) három, esperesekről elnevezett kötetben maradt fenn. Az első, 16. századi kötetet, az ún. *Matricula Mollerianát* jelenleg a Késmárki Evangélikus Líceum Könyvtára őrzi, a *Matricula Jantschiana/Xylanderiana* névre hallgató, tisztán krónika jellegű második kötetet a Lőcsei Evangélikus Egyházközség levéltára, míg a 17. századi kötetet, a *Matricula Goltzianát* a Szepesi Püspökség szepeshelyi levéltára. A közeljövőben tervezzük Stephan Xylander (1572–1619) szepesváraljai lelkész történeti művének (1599–1606) kiadását, ennek előszavában az összes anyakönyvet ismertetni kívánjuk. A matrikulákat jelenleg a szakirodalomban Bartoniek Emma tárgyalja a legrészletesebben, ám mivel csak az OSZK-ban őrzött 18. századi másolatokat (OSzKK Fol. Lat. 1306. 2086/II. 2105. 2110.) ismerte, több téves megállapítást is tett. (Például nem tudott a középső kötet létezéséről.) Bartoniek E.: Fejezetek i. m. 145–149. Az eredeti kéziratok leírása: Hradszky József: A XXIV királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességen. Miskolc, 1895. 91–96. – Jelenlegi tudomásunk szerint egyetlen esetben merül fel komolyan annak a lehetősége, hogy Caspar Hain használta a *Matricula Mollerianát*: Samuel Spillenberger 1613. évi szepestapolcai papírmalom-alapítását szó szerint ugyanazzal a latin mondattal örökíti meg, mint a matrikulához fűzött történeti megjegyzésében Stephan Xylander esperes (csak az ott szereplő fohász és az aláírás hiányzik a szövegből). Ld. ŠAL A3. (Mikrofilm a Késmárkon őrzött *Matricula Mollerianáról*) p. 975.

Azt is érdemes szem előtt tartanunk, hogy a jelenleg ismert szepességi krónikák és naplók a kora újkori termelés egészének egyértelműen csak egy kis hányadát képviselik. Nagyon sok minden elveszett. Nincs okunk azt hinni, hogy Daniel Türck nem folytatta naplóját 1559 után, hiszen még majd két évtizedig aktív maradt. Johann Briechezweig omniarium jellegű krónikájának csak a tizenegyedik kötete maradt ránk. Vajon eredetileg hány lehetett, és milyen időszakot fedett le? Vajon hány lőcsei polgár róttá be egy Brewer-féle kalendárium üres lapjaira ügyes-bajos dolgait, amint azt 1657-ben Michael Kuhlmann tanácsos tette?¹²⁵ Véletlenül tudomásunk van arról is, hogy Johann Kemmel (1636–1685) lőcsei rektor bizalmas naplót vezetett, amelyben egyebek mellett a lőcsei polgárok vélt vagy valós vétkeiket is megörökítette, és amikor ez 1669-ben nyilvánosságra került, rövid huzavona után távozni kényszerült posztjáról. Ennek az érdekesítő forrásnak sajnos csak egy rövidke kivonata maradt ránk, ami azonban éppen elég annak megítéléséhez, hogy mit veszítettünk.¹²⁶ Az idő máshol talán még nagyobb eréllyel végezte el a maga pusztító munkáját, mégis elgondolkoztató, hogy ebből az egyetlen szepességi városból és szellemi közegéből több krónikát és naplót ismerünk, mint teljes Alsó- és Felső-Magyarországról összesen.¹²⁷ A történeti Magyarországon pedig csak az elbeszélő források gazdag tárházával rendelkező Sopron és az erdélyi szász városok versenyezhetnek vele. Egyszer majd erre az aránytalanságra is magyarázatot kell adnunk, és nem lesz egyszerű a válasz.

125 A kalendáriumot a Lőcsei Evangélikus Egyházközség Könyvtára őrzi, a Nr. 13278. alatt.

126 Az eredeti német nyelvű napló legalább 225 oldalas volt, és a kivonat felirata szerint az 1665. évre tartalmazott bejegyzéseket. A hétoldalas kivonat kifejezetten a diárium kompromittáló mondatait szemezgette ki, mindig feltüntetve az adott oldalszámot is. ŠAL MML XX.16. A botrányos ügyet Caspar Hain is megemlíti krónikájában: 1669. aug. 21. „Ist von Einem E. Rath, mit Zuthun der Gemein, H. Magister Johann Kemmel, Rector Gymnasii Nostri, vom Seinen Schulambt völliig degradiret, vndt removiret worden, vrsach: Weil er ein schändliches Buch geschrieben, darinnen Er nicht allein viell Mann vnd Weibes Personen bey der Stadt, sondern auch einen gantzen Rath, schändlicher Weise angegriffen vnd diffamiret...” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 370–371. A nagy port felkavaró ügyet Valentin Frölich krónikájában is megtaláljuk, ám még pontosabban egy névtelen, az 1669–1672. közötti időszak lőcsei eseményeit rögzítő munkában: „Eodem anno ist eine weitlaufige action mit dem Herrn M. Johanne Kemmel scholae Rectore vorgelauffen, in deme er ein quodlibet geschrieben, worinnen Er die meisten und Vornehmsten burger und matronen schändlich an ihren Ehren angegriffen. Welches buch von Cantore Thoma Johannides ihme unwissent ist von seiner studir-stuben entführet, und dem Rath übergeben worden...” AEL V/B/39. Nr. 1. Kemmel életére ld. *Johann Samuel Klein*: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn I. Leipzig – Ofen, 1789. 140–145. *Ján Rezik–Samuel Matthaides*: Gymnaziológia. Kiad. Vladislav Ružička. Bratislava, 1971. 323–324.

127 A többi szepességi város vagy kisváros nem rendelkezik a lőcseiekhez mérhető elbeszélő forrásokkal. 2013-ban például módszeresen végignéztük a nagyobb szepességi települések fennmaradt városkönyveit, de csak rövid történeti feljegyzéseket találtunk.

Ami ránk maradt a 16–17. század szepességi elbeszélő forrásaiból, azt a modern szakirodalom műfaji kategóriába olykor nagyon nehéz beilleszteni, s nem is feltétlenül érdemes. Hiba a humanista történetírást mérceként alkalmazva közelíteni hozzájuk, mert gyakorlati funkcióval bírtak, és ezt különösen észben kell tartanunk akkor, amikor a Lőcsei krónikát elemezzük. Caspar Hain nagyon tudatosan szűrte meg az adatokat, a felhasznált forrásokból nemcsak a szerző életével kapcsolatos személyes információkat hagyta el, hanem általában a Szepesség határain túlmutató minden eseményt is. Így állított elő az eredetileg sokkal színesebb, gyakran az európai kitekintésről sem elfeledkező, vagy éppen országos eseményeket első kézből ismertető (Daniel Türck), illetve előjelekkel és azok magyarázatával tarkított (Peter Czack) szövegekből egy sokkal szürkébb, de szabályos munkát: egy igazi szepességi és lőcsei krónikát. A Wittenbergben iskolázott krónikás műve tehát nem tekinthető minden szepességi krónika essenciájának: Bartoniek Emmának a cipszer forrásokról a Lőcsei krónika alapján alkotott negatív véleménye nem általánosítható. A Lőcsei krónika évkönyv jellege és térbeli behatároltsága nem valamiféle elmaradott, középkorias szemlélet, hanem tudatos koncepció következménye. Bár Hain művének második, kortörténeti felében (*Zeitbeschreibung*) olykor már saját életének eseményeiről is megemlékezett, ügyelt arra, hogy a gepidákkal elindított nagy történet zökkenőmentesen haladjon a szomorú végkifejletig, a tiszta evangélikus, és (elvben) tisztán német ajkú város¹²⁸ 1670 után elszenvedett hányattatásaiig. Caspar Hain gondolatvilágában szepesi szász identitása szorosan összefüggött felekezeti hovatartozásával, és úgy érezte, hogy az ellenreformáció nyomán az a királyi kiváltságokkal körülbástyázott régi szepességi világ, amelynek gyökerei – hite szerint – a népvándorlás homályos korába nyúltak, visszavonhatatlanul elmúlt. A Lőcsei krónikát, ezt a látszólag szemellenzős, kimért alkotást nem gyönyörködtetésre, nem is csak a boldogtalan utókor okulására, hanem egy szomorú metamorfózis emlékéül szánta.

---

128 Véleményünk szerint különös súlya van annak a mondatnak, amelyet Caspar Hainnak a mű elejére illesztett rövid Lőcse-leírásában találunk: „Der Einwohner sindt alle deutsch, vnd der Augspurgischen Confession zugehan, welcher beyder sich keine Stadt in Ober Vngarn, ja im gantzen Lande rühmen kann, den ander orthen, auch Vngern vndt Windische, so wohl auch Päbstische vndt Calvinische anzutreffen.” Hain Gáspár lőcsei krónikája i. m. 5. – A krónikás kijelentése nem állja meg a helyét: Lőcsén már a 16. században is szép számban éltek szlovákok, számukra az egyházközség a 17. században külön szlovák segédlelkészt rendszeresített, nem véletlenül. Annyi mindenképpen igaz, hogy az 1670-es évekig (az ellenreformáció előretöréséig) a város az evangélikus egyházon kívül más felekezetet nem tűrt meg a falai között.

ANDRÁS PÉTER SZABÓ
DIE LEUTSCHAUER CHRONIK VON CASPAR HAIN
– DIE QUELLEN EINER KOMPILATION

Die frühneuzeitliche Geschichtsschreibung der Zipser „Hauptstadt“ Leutschau (heute: Levoča, in der Slowakei) eine Art von Ratschronistik an sich, ist eine der reichsten oder sogar die reichste auf dem Gebiet des ehemaligen Königreichs Ungarn, und es kann mit der Produktion einer kleineren deutschen Reichsstadt verglichen werden. Trotz diesen günstigen Gegebenheiten ließen sich diese Werke in die ungarische Historiographie nur begrenzt einfügen. Einerseits wurde die Mehrheit der Werke Deutsch geschrieben, andererseits haben Sie fast immer einen regionalen Gesichtspunkt, das zu dem nationalistisch gefärbten traditionellen Hauptnarrativ oft im Gegensatz steht. Unsere Abhandlung ist dem einzigen im Druck erschienen Beispiel, der Leutschauer Chronik von Caspar Hain (1632–1687) aus den achtziger Jahren des 17. Jahrhunderts als Sammelbecken der Zipser Geschichtsschreibung gewidmet. Es werden zuerst seine Quellen und deren überlieferten Handschriften dargestellt, unter ihnen nicht nur die seit langem bekannten aber wenig konsultierten Werke, wie die Aufzeichnungen (1516–1537) des aus Konstanz stammenden Leutschauer Richters Conrad Sperfogel, und das Tagebuch (1548–1559) von Daniel Türck, aber auch die bisher inhaltlich unbekannte Chronik des Leutschauer Ratsherren Peter Czack über dem Schicksal seiner Stadt im Zeitraum 1599 bis 1625, und einige unlängst entdeckte kürzere Werke aus dem 16. Jahrhundert. Falls man die monumentale Leutschauer Chronik mit seinen „Bausteinen“ konfrontiert, kommt hervor, daß Caspar Hain seine Quellen nicht nur gekürzt aber wesentlich geändert hat: er hat fast alles, was sich nicht auf die Stadt und ihre Umgebung bezog, ausgelassen. Dadurch wurde aus dem thematisch bunteren Grundstoff eine ausschließlich Leutschauer Chronik hergestellt, die als Ziel hatte, die tiefen Wurzeln und alten Freiheiten der deutschen evangelischen Stadt im Sturm der Zentralisierung und damit verknüpften Gegenreformation zu beweisen. Als ein weiteres Ergebnis zeigte sich, daß der Autor bei seiner Kompilation nur von einem Teil der vorhandenen Zipser Geschichtswerke Gebrauch machte.

